

CONSELLO DA CULTURA GALEGA

PONENCIAS DE LINGUA

GUERRA CIVIL (1936-1939) E LITERATURA GALEGA

(TEXTOS E DOCUMENTOS PARA
UNHAS XORNADAS DE ESTUDIO
E DEBATE)

Xesús Alonso Montero / Miro Villar

CONSELLO DA CULTURA GALEGA

GUERRA CIVIL (1936-1939)
E LITERATURA GALEGA

GUERRA CIVIL (1936-1939) E LITERATURA GALEGA

(TEXTOS E DOCUMENTOS
PARA UNHAS XORNADAS DE ESTUDIO E DEBATE)

Edición de Xesús Alonso Montero e Miro Villar

Santiago de Compostela, 1999

Guerra civil (1936-1939) e literatura galega : (textos e documentos para unhas xornadas de estudio e debate) / edición de Xesús Alonso Montero e Miro Villar. — Santiago de Compostela : Consello da Cultura Galega, Ponencia de Lingua, 1999. — 111 p. ; 24 cm
DL VG-999-1999. — ISBN 84-95415-00-3

1. Literatura galega-S. XX-Historia e crítica. I. Alonso Montero, Xesús,
ed. II. Villar, Miro, ed. III. Título.

869.9.09"1936/39"

EDITA:

© Consello da Cultura Galega

ISBN: 84-95415-00-3

Dep. Legal: VG-999-1999

IMPRIME:

A. G. Vicus, S.A.L.

INTRODUCCIÓN

Co patrocinio do Consello da Cultura Galega vanse celebrar en Santiago de Compostela, na sede desta institución, os días 14, 15 e 16 de decembro de 1999, unhas Xornadas de estudio e debate sobre o tema “Guerra Civil e Literatura Galega”. Terán lugar no ano en que se cumplen sesenta do final da Guerra Civil, data axeitada para examinar, con perspectiva, como influíu aquel cruento suceso na literatura formulada —ou formulable— en lingua galega. Por outra parte, este período da nosa literatura hai tempo que reclama novos estudos e reflexións, sobre todo a partir dos traballos de Claudio Rodríguez Fer e algún outro estudioso.

O noso programa proponse, no fundamental, que nos asomemos á biografía e ás páxinas daqueles escritores —e algunha escritora— pouco estudiados ata o de agora, e mesmo algún orfo de calquera aproximación, que desenvolveron o seu labor no triénio 1936-1939, aínda que nalgunha ocasión tamén se terán en conta os primeiros anos da posguerra por confirmaren determinadas evolucións persoais.

Esa é a razón pola que non estarán presentes, en ningunha seción destas Xornadas, catro autores de especial relevo: Castelao, Rafael Dieste, Luís Seoane e Florencio Delgado Gurriarán. O seu labor literario está vencellado a publicacións extraterritoriais que temos en conta, nesta ocasión, só para achegármonos a escritores xeralmente pouco tratados como autores de páxinas escritas na Guerra Civil (Ramón Cabanillas, Aníbal Otero, Ramón de Valenzuela...).

Do Madrid bélico interésannos nestas Xornadas os escritores galegos “de dereitas” (de Cabanillas ós irmáns Cereijo), que foron vítimas da situación convulsa que a Gran Dereita Española provocou na capital de España. Tres deles, infelizmente, foron asasinados: os irmáns Cereijo e Francisco de Fientosa (Francisco Vega Ceide). Son feitos execrables nunca aprobados polos altos responsables da República, dignidade ausente das autoridades civís e relixiosas da España de Franco que nunca desaprobaron os inicuos xuízos contra Alexandre Bóveda ou contra Manuel Gómez del Valle, nin os asasinatos de Ánxel Casal ou de Roberto Blanco Torres.

Nestas Xornadas, centradas no feito literario formulado en galego, tamén hai un espacio para o estudio das páxinas literarias en castelán publicadas por determinados escritores. Unha opción lingüística que, nuns e noutros casos, vai permitirnos entender mellor, por un lado, o momento histórico e, por outro, a personalidade deses autores.

Chegou a hora de que algúns escritores de hoxe —que xa o eran daquela ou que estaban moi próximos— se pronuncien sobre tres datas que representan os feitos más significativos do 36: o 16 de febreiro (triunfo electoral do Frente Popular), o 28 de xuño (plebiscito —favorable— do Estatuto de Autonomía de Galicia) e o 18 de xullo (data do Alzamento da Gran Dereita Española).

E tamén chegou a hora de que os escritores actuais reflexionen sobre a realidade lingüística e literaria de Galicia nos días anteriores ó Dezaoito de Xullo de 1936. Desde esta consideración son invitados a que se pronuncien, desde hoxe, sobre as expectativas que nesas datas había para o discurso literario en galego.

O presente volume contén textos e documentos que, dun xeito ou doutro, serán tidos en conta polos relatores e comunicantes, o que será útil para eles e, máis áinda, para os asistentes ás Xornadas. Estes, por outra parte, atoparán neste volume páxinas (non só aquelas que son inéditas) que se propoñen suscitar reflexións ou novos estudios ou encontros futuros.

Engadamos, finalmente, que este volume é o primeiro no xénero: tal é a incuria diante deste tema entre nós.

X. A. M. / M. V.

I
ESCOLA, PEDAGOXÍA *ET AL.*

1. CIRCULAR SOBRE A REINSTAURACIÓN DE CRUCIFIXOS NAS ESCOLAS, CON ESPECIAL MENCIÓN A ANTONIO NORIEGA VARELA

Circular n.º 166 [fragmento]

[...] se reinstaurará el Crucifijo en todas las escuelas de esta provincia menos en la de niñas de Sta. Mª de Chavín, porque en ella no faltó ni un solo instante su Augusta Presencia, merced a la firmeza, a la gallardía y a la serena fe del maestro Nacional que la regentaba, D. Antonio Noriega Varela, inspirado poeta de la montaña lucense, y por serlo con la delicadeza y finura espirituales necesarias para hacer alarde de rasgo tan meritorio que yo, por lo que tiene de enaltecedor para el cuerpo al que pertenece el referido maestro, me honro en hacer patente para la debida ejemplaridad y merecida alabanza.

Lugo, 11 de agosto de 1936.

El Gobernador,

Ramón Bermúdez de Castro”.

[*Boletín Oficial de la Provincia de Lugo*, n.º 186, 12-8-1936, pág. 1]

2. CIRCULAR DO ARCEBISPO DE SANTIAGO SOBRE A OBTENCIÓN DE CERTIFICADOS DE BOA CONDUCTA RELIXIOSA

“Más advertencias y disposiciones con motivo de las presentes circunstancias”, por Tomás Muñiz Pablos, Arzobispo de Santiago.

“Absténganse, pues, los párrocos de dar certificados de buena conducta religiosa a los afiliados a sociedades marxistas por el tiempo que estuvieron afiliados [...] tampoco expidan certificados, si estos han de surtir efecto ante las autoridades civiles o militares, esperando ellos, los párrocos, que las mismas autoridades se los pidan de palabra o por escrito; y entonces certificarán en conciencia, sin miramiento alguno, sin atender a consideraciones humanas de ninguna clase”.

[*Boletín Oficial del Arzobispado de Santiago*, n.º 2761, 18-9-1936, pág. 257]

3. “CURROS ENRÍQUEZ, PROCESADO OTRA VEZ”

Un insignificante delegado de no se qué coronel “con mando en esta zona” ha secuestrado en la biblioteca pública de cierta villa orensana obras de Curros Enríquez, y ha dispuesto además en uno de los bandos que suscribe con diaria prodigalidad, que se prohíba recitar los versos del poeta de Celanova. Me han mostrado la noticia, y yo la hubiera creído sin necesidad de verla documentada, porque esos delegados no pueden ser mejores ni más ilustrados que los restantes salvadores de España, entre los cuales contamos por supuesto, a los kabileños del tabor de Zeluán y los legionarios del Tercio de Extranjeros —me han enseñado la noticia, digo, en una carta privada y en un periódico de Orense, que la publica sin comentario ni aposición alguna. La pone al lado de las que se refieren a los fusilamientos del día, y cerca de otra en que aparecen los nombres de una veintena de maestros y de maestras nacionales, expulsados de sus escuelas por virtud de otro bando parecido, y de otro bando en cuya sintaxis revela el redactor anónimo que se encargó de pergeñarlo la urgente necesidad de aumentar el número de las escuelas para adultos. El viejo amigo que me mostró la carta y que comulga en el amor y en la veneración del gran poeta, la comentó por su parte con una frase que me pareció velada por la tristeza, mucho más estremecida por la ira: “Qué bárbaros”, murmuró. Pero a mí no me parecen bárbaros; sólo me parecen lógicos. Lógicos consigo mismos, es decir, con todo lo que representan e intentan resucitar en España, continuadores y descendientes de los mismos que hicieron procesar y procesaron en vida a Curros Enríquez. Ahora secuestran sus libros porque no pueden fusilarlo.

Pero es una tarea inútil la que han emprendido. Para silenciar la voz de Curros tendrán que secuestrar el espíritu de Galicia, disponer por otro bando la abolición de la lengua de Pondal y terminar decretando la desaparición taumatúrgica de cinco siglos de historia, de poesía, de luchas populares, porque todo eso está representado por la voz inmortal del poeta de **“A igrexa fría”**. Podrán hacer, como los nazis, sus aliados, nuevos autos de fe en las plazas públicas con los libros sometidos a su denodado y vengativo rigor. Después de haber fusilado a los más ilustres galleguistas, a los hombres que eran culpables, para ellos, de haber soñado con una Galicia libre, próspera y

sana, no tiene gran importancia esto de secuestrar volúmenes inocentes. Pero Galicia, el alma de Galicia, seguirá brillando por encima de estas sombras, por encima de las humaredas que se levanten de la hoguera inquisitorial. Como ha de brillar por encima de los charcos de sangre generosa que inmolaron los sediciosos en su inútil afán de acallar las voces que siguen gritando de cara al porvenir.

M. Agromayor

[*Galicia*, Federación de Sociedades Gallegas, Buenos Aires, n.º 429, 20-12-1936]

4. ÁLVARO CUNQUEIRO EN *ERA AZUL*: “A LA ANCHURA DEL CESAR”

A la anchura del César

Quisiéramos poder hacer, en el tono mayor de las estirpes laureadas, el elogio del Caudillo, el homenaje a la anchura del César, “conductor recto, arma, justicia y lector máximo de la Ley”. A la Voz del Ausente, al llamado a la romana —como notó Ernesto Giménez Caballero—, al que desciende de venas y carreras de español estilo —casa vieja en Cantabria, galopadas al llano y renovado solar en la Bética que se corona de olivos—, quisiéramos decir palabras de historia mayor e imaginativa. Porque formamos, por la gracia de Dios Nuestro Señor, entre los que reivindican el ejercicio de la imaginación en la reconstrucción de la historia. Estas palabras mayores que quisiéramos poder decirle se refieren a la necesidad de César y Caudillo, al amor con que juramos deseos de tener señor mortal y fuerte, “conductor recto, arma, justicia y lector máximo de la Ley”.

Necesitamos Caudillo, César Emperador, porque queremos ser como un solo corazón todos los que vivimos la campaña de España, y es de ley que a cada corazón le rija los ímpetus una sola cabeza. Necesitamos Caudillo, César Emperador, porque han de tener una sola y aguzada punta las espadas en la batalla, por mor de la unión del

golpe sobre la “hueste enemiga” y porque siendo así no habrá temor de la muerte, que si la hay será muerte comunal y por ende, flor de resurrección. Necesitamos Caudillo, César Emperador, porque no caben más justicias que una y ha de ser ésta clara y directa, “decidida de voz” como adoctrina Saavedra el de las Empresas Políticas, y no se ha de mover más que una letra para la ejecución del Derecho y éste ha de ser: Sí o No, como Cristo nos enseña. Necesitamos Caudillo, César Emperador, porque no habiendo más que un libro: la piel trasga y dura de España, sólo uno debe leer, que así tendrá autoridad y seremos como discípulos, de donde se viene que seremos en disciplina.

Todo esto y mucho más quisiéramos decir a la anchura del César, al señor mortal y fuerte, al que ya definimos una vez “conductor recto, arma, justicia y lector máximo de la Ley”. Y para él, para su frente abierta, la corona, la palma y la alegría de las aves y las naves por su aventura.

A. C.

[*Era Azul. Guión de Falange Española y de las J.O.N.S. de Ortigueira*, n.º 23, 15-4-1937]

5. INSTANCIA DA MESTRA DE EXTRAMUNDI Ó ALCALDE PRESIDENTE DA XUNTA LOCAL DE 1ª ENSINANZA DE PADRÓN

Escuela Nacional de Estramundi (Padrón) [cuño]

¡Viva España!

En cumplimiento de lo ordenado por el Excmo. Sr. Gobernador, tengo el honor de comunicar a V. que en la Escuela de mi cargo se desarrolló en la tarde del lunes día 3, la Gloriosa efeméride del 2 de mayo de 1808, con todas las explicaciones y trabajos apropiados al caso. Seguidamente le he hecho ver a las niñas el heroísmo de todos los buenos españoles que en la actualidad van al frente, muchos voluntariamente, para arrojar de nuestra Patria a los malos españoles y

extranjeros que querían hacerla laica e inmoral. Por gracia de Dios surgió un hombre privilegiado, y señalando el de nuestro invicto general Franco, el que alzándose con otros insignes compañeros, contra el infame invasor desterrá [sic] del suelo patrio el yugo extranjero y dará a España una paz eterna y las verdades permanentes de un Nuevo Estado, inmortalizando la vida de tantos héroes mártires que la ofrecieron a Dios y a la Patria.

Dios guarde a V. m^s a^s.

Extramundi 4 de mayo de 1937

La Maestra,

Carmen Sánchez Mosquera [sinatura]

Sr. Alcalde Presidente de la Junta Local de 1ª Enseñanza de Padrón

6. ERNESTO GIMÉNEZ CABALLERO: “ORACIÓN” (GALEGA)

[...] Y dio Galicia a Calvo Sotelo. El mártir de esta nueva epopeya, del nuevo Sto. Domingo de España. Y dio a Millán Astray, el mejor predicador enardecedor de España. Y dio a Fr. Franco, el padre supremo de toda nuestra España...

[...]

Padre nuestro que estás en los cielos: ¡perdónanos nuestros pecados! ¡Así como Galicia ha perdonado a todos sus deudores, a todos sus asesinos, a todos sus malhechores...! ¡Y hágase tu voluntad así en la tierra como en los luceros, donde están nuestros muertos!

Ernesto Giménez Caballero

[*La Gaceta Regional*, Salamanca, 13-7-1937]

7. ANTONIO MONTEALEGRE: “LA CONDICIÓN, ECONÓMICA, MÁS CONVENIENTE AL HOMBRE, Y POR QUÉ DEBE HABER RICOS Y POBRES” [FRAGMENTO]

[...]

Ocurre preguntar asimismo si conviene que haya ricos y que haya pobres; porque el que a uno no convenga serlo, ni rico ni pobre, no quiere decir que no deba haberlos. Y la respuesta es fácil, también. Conviene que algunos sean ricos y que algunos otros sean pobres. Algunos, entiéndase. No que sean muchos los ricos, si pudiera ser, que nunca ha habido muchos, ni que sean muchos los pobres, por más que siempre hayan sido, desgraciadamente, incontables. Los ricos que saben serlo cumplen una función sagrada, ostentan una jerarquía insigne, blasonan y ejercitan un señorío como pocos merecido. Sin los ricos apenas hubiera habido jerarquía en la sociedad, y apenas hubiera habido arte, y apenas ni civilización; pues que las clases altas, opulentas, sobre todo en los momentos difíciles, han sido las depositarias y las exaltadoras de todos los valores que se habían heredado.

[...]

Conviene que haya pobres. Si no los hubiera, el mundo sería peor de lo que es. Si nadie pudiera ser pobre, quién trabajaría, siendo el trabajo, si castigo, también ley de liberación y de dignidad, ni qué pena habría para el imprevisor, para el perezoso, para el incapaz. Es que hay muchos imprevisores, perezosos, incapaces, que no son pobres, y aun algunos que son ricos, se dirá. Si son ricos y son así, contéstese, no podrán serlo largo tiempo, y mayor pena será la suya en la pobreza de la del que fué siempre pobre, o no lo serán sus hijos, y, a poco que se estime uno en algo, mayor será la pena suya al vislumbrar y tener por inevitable la pobreza para ellos. Es que, se seguirá diciendo, hay muchos que no son pobres, mereciendo serlo por sus pecados o sus delitos, y aun son ricos. Mas, contéstese, en el que no es bueno tanta pena, o mayor, es el dinero que tenga como le sería la carencia de él, porque el dinero sólo es un bien útil y honroso en el hombre digno, y en manos del indigno se convierte en su mayor castigo. La Providencia está en todo y aun en esta vida suele dar a cada uno lo que merece.

Si debe haber ricos y pobres es para que comprendamos muchas cosas que de otro modo no nos serían asequibles, y entre ellas las siguientes: que unos hagan esto y otros lo otro, cada cual en su oficio; que unos manden y otros obedezcan; que el dinero y todo lo que vale, siendo el bien más apetecible, es también el más inseguro e incierto al pasar constantemente de unas manos a otras, y que nada vale ante todos los bienes verdaderos que ni la fortuna ni la muerte pueden arrebatarlos; que hay incumplimientos del deber, ruindades, infamias, que en esta vida no tienen otro castigo que la codicia insaciable del oro o la absoluta privación de él; que se puede vivir con dignidad en ambos extremos, los dos de prueba, y prueba dura, de la fortuna, para dar ejemplo de virtud grande a los que viven en un estado intermedio, y llamada al remordimiento y a la enmienda a los que, ricos o pobres, no saben vivir honestamente, pudiendo; etc.

[...]

Antonio Montealegre

[*Misión*, Orense, 15-9-1937]

8. CARTA (MANUSCRITA) DA MESTRA DA ESCOLA DE HERBÓN SOBRE A ASISTENCIA Á MISA DOMINICAL

¡Viva España!

La maestra de la escuela de niñas de Herbón, accede gustosamente a la invitación que el Sr. Rector nos hace por mediación de V., y asistirá, como ya tiene por costumbre, a la misa del domingo con las niñas de la escuela.

Dios guarde a V. muchos años.

II Año Triunfal.

Herbón 22 de noviembre de 1937

La Maestra,

Carmen Domínguez Fanego [sinatura]

Sr. Alcalde del Ayuntamiento de Padrón

9. EXPEDIENTE DE DEPURACIÓN DE GONZALO LÓPEZ ABENTE (1937)

Gonzalo López Abente

Fue un gran entusiasta, afiliado, cotizante y organizador del “Frente Popular” y además peligroso por su forma de actuar, dedicándose por algún tiempo y sobre todo cuando se aproximaban las elecciones, a desarrollar una gran propaganda y campaña política en pro de dicho frente. Por su cultura (es Abogado) era siempre el que en los mitines de propaganda electoral, presentaba a los oradores socialistas, galleguistas y de izquierdas que con tal fin llegaban a Mugía, contribuyendo a envenenar el ambiente con sus palabras saturadas de extremismos. Este Sr. en unión de D. Manuel Lastres García, ambos íntimos amigos del funesto Casares Quiroga, tenían fundada una especie de Agencia de colocaciones, que utilizaban como gancho para captarse la voluntad de los vecinos pregonando que el que no fuera de izquierdas no obtendría trabajo y que si algún obrero que no fuera de sus ideales lo conseguía, devengaría jornal inferior al de los demás aunque el trabajo fuera mayor; desarrollando estos trabajos con motivo de la construcción de un muelle en aquél puerto, siendo tratados estos últimos obreros como esclavos mientras que los de izquierdas vivían bajo un régimen de favor patrocinados por el informado y su amigo el Sr. Lastres que parece blasonaban de tener “la sartén por el mango” y la influencia del citado Casares, que en dos ocasiones que estuvo en Mugía, fue obsequiado en el domicilio de estos señores con lunchs y banquete. Fue además uno de los fundadores de la Agrupación de Izquierda Republicana y de los principales cotizantes e influyentes en dicha organización, usando de lo cual cometió algunos atropellos en la preparación de las elecciones que trajeron el “frente popular”; abusando de la autoridad que ejercía como Juez Municipal Suplente en funciones, de cuyo cargo fue sustituido al producirse el Movimiento Nacional. POR LO EXPUESTO SE LE INSTRUYE UN EXPEDIENTE DE INCAUTACIÓN.

[Publicado por Luís Lamela García, *Estampas de injusticia. La guerra civil del 36 en A Coruña y los documentos originados en la represión*, Sada, Ediciós do Castro, 1998, 154]

10. MODELO DUN EXPEDIENTE DE DEPURACIÓN DO MAXISTERO

¡VIVA ESPAÑA!

Comisión Provincial Depuradora del Magisterio

Como Presidente de esta Comisión, creada por el Decreto número 66 y Orden de 10 de Noviembre 1936¹, ambas disposiciones insertas en el Boletín Oficial del Estado, del 11 del mismo mes, requiero a V. para que en el preciso término de breves [escrito a man] días, se sirva informar a esta Comisión acerca de los siguientes extremos, relativos a los Maestros que, en 18 de Julio 1936², estaban al frente de las Escuelas nacionales pertenecientes a ese Ayuntamiento. [a man]

1º. Conducta profesional, es decir: si asiste puntualmente a la Escuela. Si desarrolla en ella la actividad exigible a un buen Maestro. Si sus alumnos adelantan en la instrucción y educación. Si las enseñanzas que dan se inspiran en los dictados de un fervoroso amor a España. Si inculcaba o inculca a sus alumnos el respeto a las Instituciones básicas de nuestra civilización, tales como la Patria, la familia, la propiedad, la jerarquía de las clases sociales, etc. Si se mostraba y se muestra hostil a ellas o indiferente. Si hacía labor antirreligiosa, etc.

2º. Conducta social, esto es, fuera de la Escuela, en su vida de relación. Si daba buen ejemplo público o malo. Si asistía a Centros o reuniones, cuya frequentación podía desprestigarle. Si se relacionaba o relaciona con elementos socialmente sanos, indiferentes o subversivos.

3º. Conducta particular: Si ha vivido y vive con la dignidad, al menos externa, exigible a quien, no solamente es instructor de la niñez, sino su educador, y debe ser ejemplo del pueblo.

En el caso de ser jefe de familia, manifiéstese si cumple con sus deberes de padre, esposo, etc.

¹ O ano aparece escrito a man sobre a palabra *último*.

² *Idem.*

4º. Actividades políticas y sociales. Si militó o milita en algún partido político: cuál fué. Si intervino en propagandas políticas o sociales: cuáles fueron. Si perteneció, o pertenece, a alguna organización societaria, profesional, o no. Concretamente, si estuvo afiliado al Frente Popular, o a la “Asociación de Trabajadores de la Enseñanza”.

Este informe se solicita a V. como Alcalde [a man] y es obligatorio emitirlo, a tenor de las disposiciones antes citadas. El tiempo a que debe referirse es a partir del año 1931, o de la fecha posterior en que hayan empezado a desempeñar la Escuela.

El hecho de que las Autoridades Supremas del nuevo Estado Español hagan obligatoria para esta Comisión la demanda de estos informes, demuestra cuanta confianza merece la dignísima clase que V. representa, a los forjadores de la Nueva España.

Al reconocerlo así esta Presidencia, no hace sino una obra de justicia y está persuadida de que el informe que V. emita estará inspirado en el espíritu de abnegación, imparcialidad, justicia e independencia con que todos hemos de colaborar en la obra de engrandecimiento de nuestra amada Patria.

Dios guarde a V. muchos años.

La Coruña, 16 de Julio³ de 1938. (II Año Triunfal)

P. El Presidente de la Comisión, el Secretario

[sinatura]

Este informe ha de referirse a la que fué
maestra de la escuela de Morono, Dª Mª Luisa
Vaamonde Fernández.

Sr. Alcalde del Ayuntamiento de Padrón
Despachado el informe con fecha 27⁴

³ O mes aparece escrito a man sobre a palabra *Diciembre*.

⁴ Esta frase figura anotada na marxe. Tamén son textos manuscritos todos aqueles que aparecen subliñados.

11. ERNESTO GIMÉNEZ CABALLERO: “ESPAÑA Y FRANCO” [FRAGMENTO]

CAPÍTULO III

Estado totalitario quiere decir: un solo nombre: Franco

Porque al estar próximos a la victoria final es justamente el momento cuando nos debemos los españoles mirar unos a otros y hacernos un examen colectivo de conciencia. Y desde este momento presente mirar atrás para ver los hermanos que han caído y para recordar lo que nosotros mismos hemos sufrido. Y si todo ese sacrificio y toda esa sangre y todo ese dolor “han valido para algo o no han valido para nada”.

Es esta hora, españoles, de recordar que España llevaba tres siglos, desde nuestra decadencia imperial, recibiendo bofetadas, salivazos, coces y desprecios del mundo entero. Nos cercenaron, primero, los miembros europeos —por Italia, Flandes, Portugal—. Después, al llegar la República del 14 de Abril, nuestra esclavitud consistió en sentir corroídas por buitres las propias entrañas nacionales: Cataluña, Vasconia, toda España.

¡Toda España! Porque nos habían corroído algo peor que lo geográfico, algo peor que las tierras de nuestros padres, de los padres de nuestros padres. Nos habían destrozado la médula misma de nuestro propio ser. Nuestra propia alma de españoles y hombres. Pero, ¿no os acordáis de aquel horror y de aquella vergüenza?

El católico, en España, había perdido su Dios. El monárquico, su rey. El aristócrata, su señorío. El militar, su espada. El patrono, su capacidad de iniciativa. El operario, su posibilidad de trabajo. La mujer, su hogar. El hijo, el respeto al padre. Y hasta la lengua española, “compañera del Imperio” —como la llamó Nebrija ante los Reyes Católicos—, era una escupidera para toda clase de inmundicias regionales.

Ya España había querido atajar ese cáncer de disolución secular. Primero, con el emplasto de una monarquía ilustrada, a la francesa, en el siglo XVIII. Después, en el XIX, con sus Parlamentos y Constituciones, a la inglesa. Y con sus pronunciamientos a la mejicana.

O, como luego en el siglo XX, trayéndonos de los laboratorios y casas de moda europeas panaceas y recetas culturales, que terminaron con el desastre del 14 de Abril.

España —durante esos tres siglos— había perdido la brújula que salva a los pueblos y le había salvado a ella durante el Imperio, desde los Reyes Católicos hasta Felipe II: el “sentido de unidad”.

[...]

[Ernesto Giménez Caballero, *España y Franco*, Ediciones “Los Combatientes”, 1938]

II

DA(S) LINGUA(S)

1. JAIME SOLÁ: EDITORIAL EN *VIDA GALLEG*A

ESPAÑOLES NADA MAS

Las lenguas vernáculas en la patria grande, que es España

Se está escribiendo en España acerca del problema de las lenguas regionales. Este asunto es nuevo para muchos periódicos y para muchos periodistas. Para nosotros no. Hace años que periódicamente venía a nuestras páginas: cuando, debajo de la inocente defensa de las lenguas vernáculas, asechaban [*sic*] las torvas intenciones del separatismo.

Entonces había más motivos que ahora para la prevención. Se deseaba desterrar la lengua española de las escuelas. Y era esto lo que había que temer, y no que las lenguas vernáculas desfilasen también por las mesas de estudio de la infancia.

Realmente, no deben aventurarse soluciones muy concretas cuando los problemas varían según sean los factores. En una escuela a cargo de un maestro, sin tacha en el exaltado amor a España, las lenguas vernáculas pueden ser un amigo de la cultura y un educador de los sentimientos, y nunca un enemigo de la patria grande. Para nosotros —por ejemplo— España estuvo siempre por encima de todo.

Nosotros no escribimos en gallego. Sin embargo, nos solaza la lectura de nuestros poetas; nos encanta la belleza hogareña de nuestras canciones populares. Y las oiremos y las recitaremos sin que se nos ocurra pensar que con ello sea posible lastimar un interés, inmediato ni remoto, de España.

Pero es que en la escuela de los últimos tiempos se había filtrado el galleguismo político, con una finalidad desintegradora. No queremos creer que en todos los casos se hubiese llegado a obrar por inspiraciones de Moscú. Queremos quedarnos más atrás. De todos modos, donde entrase el propósito de dividir la nación en nacionalidades, ya estaba presente la locura, criminal o necia.

Las circunstancias cambiaron. El Estado interviene, bien avisado, las Escuelas. Los maestros peligrosos fueron substituídos o llamados a

cordura. El separatismo fué cortado de raíz. No hay ya porque asustarse como antes. Y lo nacional puede ser lo nacional y lo vernáculo vernáculo sin que se estorben lo uno a lo otro.

Nosotros, que tanto hemos luchado porque el gallego no desterrase al castellano de la escuela, porque éste es el mejor salvo conducto para que nuestra espiritualidad viaje por el mundo, no vamos a preconizar la guerra contra las lenguas vernáculas. Todas tienen su lugar en la vida nacional, si no se olvida que la española debe ser el lazo de unión de todas ellas, la primera para todos y la única cuando quién hable sea España, la patria nacional, madre de todas las regiones.

[Jaime Solá, *Vida Gallega*, n.º 687, 30-5-1937]

2. CARTA DE RAMÓN OTERO PEDRAYO A MANUEL CASÁS [FRAGMENTO]

[...]

A la tarde hablé en gallego ante el nuevo monumento en el Posío. El Gobernador y el Ayuntamiento falangista tascaban el freno. Era de perro de presa con carranca la cara del pretor. Para resarcirse, al final inoportunamente y con sorpresa de la gente sensata cantaron “Cara al Sol” y dieron los gritos. En fin, todos quedamos en lo nuestro.

[...]

[Carta de Ramón Otero Pedrayo a Manuel Casás, 13-11-1949]

3. TESTEMUÑO DE MOURE MARIÑO NUN LIBRO DE VIZCAÍNO CASAS

[...]

En testimonio personal al autor de este libro, el escritor gallego Luis Moure Mariño ha afirmado que “a lo largo del período franquista, la cultura gallega se desenvolvió con absoluta libertad (o subliñado é noso), aunque ahora una ridícula, nueva y pedante minoría quiera decir lo contrario”

[...]

[Fernando Vizcaíno Casas, *¡Viva Franco! (con perdón)*, Barcelona, Planeta, 1980, pág. 123]

III

POESÍA INÉDITA DO TRIENIO

1. RAMÓN OTERO PEDRAYO: “A ESTADEA OU PRANTO POLO SEMINARIO DE ESTUDOS GALEGOS”

A Estadea ou Pranto polo Seminario de Estudos Galegos

Longa tebra de brétemas chorosas
riba do maino devecer dos soutos,
randear de muchas follas, dubidosas,
i o salaiar do vento nos petoutos,

canto saudoso e verde dos arumes,
decrebamento vago das paisaxes,
historias que á serán contan os fumes
de lobicáns, espeitros e romaxes.

Algo fuxe levián coma un salaio,
algo pasa no vento, silandeiro...
Hoxe voa na testa do Domaio,
pousa mañán nos adros do Ribeiro,

trema na paz de pedra da Quintana,
peta nos cravos vidros da Marina,
cas ondas galga por A Buserana,
do Pico Sagro ronda a testa fina.

Un pasar que rexistran as fontelas
i empavorez o arrieiro nos camiños,
cabalga nos remoíños das procelas
e coma os elfos danza sobre os liños.

Percibeuno o siñor dos Pazos Ermos,
gran fidalgo da noite aluarada,
espreitador cotián dos vagos termos
onde deita a fontela a luzada.

Afeito a latricar cas fantesías
non lle diu grimo aquil romor baixiño.

E aixiña o coñeceu. Das nordesías
non era un enganoso remoíño!

Viña a nova estadea con vago pranto
por o xardín rosmando latinorios,
ecos lonxanos de barudo canto
i o saloucar dos vellos responsorios.

Trasparentes pantasmas na neboeira
os feitizos do luar axigantaban,
páledos esqueletes en ringreira
nouturnos de difuntos psalmeaban.

Tollía o curazón o chás-chás de ósos,
arripiaba o locir dos vagalumes,
viñan os mortos febres, bagullosos,
en coral medoñenta de queixumes,

i os rexos entusiasmos que na Vida
diu a seus ollos lumes brincadeiras
como na cinza as faíscas esquencidas
fosforescía nos ocos das caveiras.

Cal o vento no celta carballal
os “ego ipse” do responso “Credo”
misturábanse co himno de Pondal
i astra o eiscético moucho tiña medo.

Como lámpada fiel do tempo Prisco,
testemuña baril da idade oután,
fosforescía na man do ilustre Risco
o fémur xigantesco de Breogán.

Aínda encobría un pelexo de erudito
palimpsesto, engurrado pergameo,
a noz de rube e baixa a prol dun fito
i o espavento a friaxe do Letheo.

Non fumegaba a noxa cavernosa
por a xiada neboeira acatarrada,

saudades da “camilla” ben xeitosa
atrecíanlle a res encanastrada.

Tolle o reuma as canelas de Cuevillas,
leva na man campaniforme vaso,
arquiólogo de moitas campanillas
atura con pacenza o triste acaso,

pois furan os difuntos con man certa
o misterio das covas, e un silvano
castro tenlle gardada a descoberta
do esquelete, cecais, de Prisciliano.

As tibias do Filgueira longos zancos
levan no andar aquil ritmo trocaico
que en vida por as terras de Nemancos
o fixo preste de un épodo arcaico.

Nas costelas arcadas e románicas
raña cun peroné vellas tonadas:
son baladas e brétomas oceánicas
e vagos cantos das sotiles fadas.

E iste danzal difunto vagaroso
que anda a fitar os faros estelares,
o xesto sempre vago e señardoso,
loiro tupé no cráneo ceibe aos ares.

¿É un wagneriano heroi da Silvaescura
ou errante e sonoro Parsifal
que anda á noite, cos mortos, a procura
do misterioso calis o San Graal?

Uns dirán: foi bo pretor da Estrada;
e os máis: vaille millor ca Lei
ditada aos poetas por a noite arpada
ao bon chantre d'Arousa Bouza Brey.

I outros máis, toda xente veterana.
Un crego, Carro, de falar medievo

moi ben relazoad na Quintana
e nos adrales de historial lonxevo,

Lois Iglesias maxina bolboretas
nos fuxidios xogos do luar
e lepidopterizando nas caretas
soio atopa dos vermes o brilar.

Parga, renovo bon de Bergantiños,
mira nas micas o brilar sereo
xunguido aos feldespatos cristaíños
como outrora de Gea no himeneo.

Xocas escuita do crarín guerreiro
a chamada baril e vai ao frente;
aló nun castro esbróanlle un ombreiro
i é o soio vivo qu'hai en tanta xente,

pois forma baixo o sol cos mutilados
e desfila con aire miliciario
e por a noite seguindo outros fados
discute o carro envolto no sudario.

Fuma Otero Pedrayo seu charuto
lus funeraria, fume vesperal
que envolve en néboas o esquelete hirsuto
saíndo por o buraco occipital.

Vilarelle executa no organistrum
o Dies Irae fadal do Seminario
na románica moda dos magistrum,
no santiagués estilo milenario:

Eruditio luctuosa
in hac nocte tenebrosa
sola planget lacrymosa
noctibus imus vagantes
in tenebris clamitantes
simus umbrae peragrantes.

Ut pro nobis est futurus
esse semper erraturus
sine spe quiesciturus.
De Corpus Petroglyforum
parescentes infernorum
manet clamor difuntorum.

A Fonseca pulsi sumus
hodie simus quasi fumus
super callaicorum humus.
Concilium celebraremus
in dolmenicum eremus
ossa nostrae sonaremus!

E alá vai a estadea solermeña
enchendo de romor o vago outono
coma o pingar da area miudiña
no oroxio esquencido do abandono.

Poema inédito, setembro de 1936.

Ramón Otero Pedrayo

[Ramón Otero Pedrayo, *A Estadea ou Pranto polo Seminario de Estudos Galegos*. Edición de Xesús Alonso Montero, Santiago de Compostela, Museo do Pobo Galego, 1998]

2. ANÍBAL OTERO: “TANXEN OS SENOS”

Tanxen os senos

Tanxen os senos. Campana non te esquecias que a túa voz é a dianteira no ceo do tempo que eu non podo pasar.

A túa voz é o abrente, lonxe de ese día azul que sinto, lonxe, lonxe, i-o que eu, nesta profunda soedá saudade en que me encontro, non acho de ningunha maneira.

O sentimento do meu cerco imposible de salvar, de o último de min mismo, faime amar esa campana que agora me recorda a noite aberta a un tempo que pode ser para min.

Amencer do día 30 de outubre de 1936.

Aníbal Otero

[Armando Requeixo, “A poesía de Aníbal Otero: dous inéditos”, *El Progreso*, Lugo, 31-3-1993.

O autor sinala que está baseado na “experiencia autobiográfica (o fusilamento dos seus compañeiros de prisión) que animaba este poema en prosa”]

3. ARTURO NOGUEROL: “SABENCIA DE MULLER”

Sabencia de muller⁵

Vela vento vai o mozo
Deitado ô longo da dorna
Leva o pensamento posto
N-aquela mociña nova
Que non lle quere dar creto
Namentras o pon a proba
Ela caso si lle fai
Non lle nega unha volta;
Mais en tocándolle o conto
A mociña non afloxa
¿Qué quere entón a rapaza?
¿Qué quere entón esa moza?
Palabra de casamento
Ela non quer outra cousa
Sabe qu-a honra a muller
Si se perde non ten volta
E que a fé do matrimonio
N'hai temporal que a mova.

Arturo Noguerol

⁵ Poema escrito no cárcere, en 1936.

4. LUÍS PIMENTEL: “Y ERA ENTONES” [DE CUNETAS]

Y era entonces⁶

Y era entonces
cuando el padre y el hijo paseaban por las afueras.
¡Oh, mi corazón fresco en la mañana!
Aire claro entre blusa y pecho.
La carretera parecía infinita:
la gran avenida de un soñado parque.
Las horas, sin sangre ni hierro.
Cunetas con hierba dócil, con verde agua.
Grava irisada, piedras preciosas.
Tumbas son hoy las cunetas.
Hay mano en garra entre la hierba triste.
Los muertos
llevan un escapulario de piedra
con el número del kilómetro.
Estáis muertos, sepultados
en tumbas paralelas e infinitas.
¡Levantaos como hierba amarilla
sobre los maizales!
Llegó el coche
con los hombres feroces.
(¡Ay, si el Señor fuese un buen poeta!)
Y hubo niños que asesinaron a hombres.
Las cunetas, hace tiempo,
tenían una hierba dócil
y unas florecillas blancas y azules
que un instante quedaban en los ojos del viajero.
Entonces...

⁶ Este texto foi recollido en Luís Pimentel, *Cunetas*, Madrid, Cuadernos de la Ventura, 1981. No mesmo libro figuran os poemas “Los fusilados”, “Yo creí que en este pueblo pequeño” e “Sobre un puente de niebla”.

el padre y el hijo paseaban por las afueras.
Y las torres de la ciudad
esperaban a la tarde
que descendía sobre el mundo.
Levantaos un día con vuestros escapularios de piedra,
con esas manos de sapo seco
y esos ojos semilíquidos.
Vuestros caballos son ya de hierba.
Levantaos con la boca negra
para morder las estrellas que nada hicieron en la noche
por salvaros.
(¡Ay, Señor,
si tú fueses un buen poeta!)
¿Dónde tenías aquella mano,
aquella mano grande de entonces?
Cuando era niño,
yo la veía descender, despacio, sobre el mundo.

Luís Pimentel

5. VALENTÍN PAZ-ANDRADE: “CAPOTES DE SOMBRA AMARGOS”

Capotes de sombra amargos⁷

I

Dous a dous en tres ringleiras
tricornos seis, seis cabalos,
un fusil a cada lombo,
capotes de sombra amargos,
cal seis funiles de tebra
sobre hipogrifos marchando.
As ferraduras nas laxes
ronsel de chispas nos cascos.
Charoles o anoitecer
verten seu frío no cadro.

Chega o piquete a Bertelo
no deslidar do traballo.
Mulleres voltan do río,
homes a termar dos gados.
Despois veñan as culatas
porta por porta petando,
homes feitos a unha banda,
vellas de face pra manto,
e os ollos dos rapaciños
no mandil das nais chorando.

II

—Quén matóu a coiteladas,
vindo da feira do Castro,

⁷ Este texto, datado en 1937, foi recollido en Valentín Paz-Andrade, *Cen chaves de sombra*, Sada, Ediciós do Castro, 1979. No mesmo libro figurán os poemas “Catorce versos ao liño”, “Catorce versos á lá”, “A moza que ía ser miña”, “A flauta do Bernardino”, “Morte na Pousada Vella”, “Aqueles ollos da Sinda”, todos datados en 1937, e “Cantarela do camiñante”, datado en 1938.

ao gandeiro de Mendoia
retornante co seu gaño?
Quen a veira da carrúa
o leixóu se desangrando?
Camiño d-este lugar,
dos dous ficaron os rastos,
n-algunha casa o asesino
ten de estar acobillado.
—Vaia sospeita, señor,
pra un pobo de homes honrados!

Dous civiles n-unha casa
e pol-as esquinas catro.
A lus do candil percorre
desde a cociña ao sobrado,
e faise escula nos bulsos
d-un fato recén levado.
—Este navallón que atopo?...
(e non topara nin rabo).

Hai unha vella velliña,
tremendo o queixo nun tallo.
—Será do fillo, señor...
ferramenta de traballo.
Despois o rexistro furga
pol-os cuartos, pol-o faio,
mais cando se achega as cortes
un home a fuxir ollaron...
E de catro balas cegas
caiu un morto no eirado.

III

Pol-o camiño de Trives,
a labarada dos fachos
racha sangrías de lume.
Ferro de zocos e cascos
vai a magoar os silencios
dos lugares dormiñados.

Diante do acompañamento,
un home morto e levado
na pariola de paus
que abanea sobre catro.
Detrás van os seis capotes,
capotes de sombra amargos,
e debaixo seis fusiles
creentes na lei do seu fallo.
E despois os homes todos
testemuñas ao Xusgado.
As mulleres e os neniños
fican no lugar chorando.
Eles saben que o asesino
non era o home que mataron...
... Saben que vai na compaña
co seu fachizo alumando.

.....

Aquela vella velliña
que treme o queixo no tallo,
aquela vella velliña
ainda vivirá algúns anos.

Celeiros de Queixa, 1937.

Valentín Paz-Andrade

6. EVARISTO DE SELA: “BOIEIRA”

Boieira

Gallego:

Saúde, meu irmán d’aló do flume,
que a veiga che dé froito, o monte estrume,
no acougo cobizoso d’iste ombreiro
bon sono ô son do vento falangueiro,
que mentres tí no toro d’un carballo
durmiñas preguiceiro e sen traballo
no meio a facenda rebuldeira
e allur o cuco come a sementeira
i-as terras pol-os baixos, nas montanas
amostra ôs pasaxeiros as entranas...
eu teño que deixar cant’era meu:
as leiras, muller, fillos, eido, outreu,
i-eu en terra allea accollemento
pregar que non me dona a do meu vento.

Portugués:

Benvido nos nosos herdos bon galego
abertos da labrega pol-o rego;
benvido as nosas veigas sementadas
e os montes qu’inda escoitan as toadas
das nenas cando apañan os carrizos;
benvido a nosa terra de feitizos
lonxana de mortífero vivir
o belo que che fai a ti fuxir.

Gallego:

Beizón, beizón irmán! que no teu leito
a pas medre sen mágoas no teu peito,
e as vacas che den leite, as viñas, viño;
e chién os teus carros no camiño;
que mentres tí desfroitas de fartura
eu véxome espelido na estreitura

sen lume, i-agarimo, nen campías
do meu enterramento tomadías.

Portugués:

Non chores despeitado pois que cando
escuro o firmamento treme o gando,
e rouco i-arroutado o travesío
percorre, zoa, bufa en correntío
volubel, rasourante que arremuiña
enriba as pretas nuves, na curtiña
a hèrba e no regueiro a i-auga quèda,
e o pô, follas e pernas con que enrèda,
e, cando arrepiador se ouve o chasquido
i-a faisca lampexante i-o tronido...,
abalan os piñeiros, foxe a xente
e fóxenos paxaros cal enchente
de médo i-estragueira que asosèga
tan fòrte a farta nuve desapèga
a chuva qu'espärexe en abondanza
namentres afiuzada a lus avanza
d'un raio que d'esguello nas pingueiras
atinxe lucidío en vermelleiras
zoares que agoirizan tranquidade
pois "arco" é o "da vella" sen maldade.
Repousa o travesío, o tróno cala
e ven-o sol i-a moza cante o "alala",
que o mundo n-un contíno movemento
da o sol e mais a chuva e mais o vento.

Gallego:

É certo, mais non deixa de pesar
o feixe porque saibas que o has deixar;
i-eu teño que esbagoar com'unha fonte
ô ver aquil casal-i-aquila pónte
e os campos que ate agora cultivéi
do que a auga d'iste Miño me divide.
Adeus, adeus! Barcela, Sela e Vide,
adeus montes, adeus tóxo e carqueixa

¡terriña! escoita a vos do que te deixa.
E vos... pozas, regueiras buligantes,
piñeiros, arumosos apreixumantes,
cerdeiras, laranxeiras abundosas,
figueiras, castañeiros, prados, rosas;
ovellas, bois e cabras, porcos, churras,
¡adeus! ¡adeus! ¡adeus! que ti m'empurras
¡ouh fada negra, negra, tan negrisma!
a un sol que non é meu por isa cisma
qu'iñora o sempre trance memorado
i-os nervos d'iste brazo xa esgotado.

Portugués:

Sequer as nosas rúas no destérro
che deran sosegado que sô o cerro
trozo d'estivadas ascondidas
che o ofresceu mais qu'a home condoídas.

Gallego:

Acóllanme ¡ai! —e maliza miña sorte—
acóllanme os penedos, raza forte,
e os tobos, espeluncas e coviles
e o sol que vaise pondo en rizos miles
vermello, vermellizo sobre os millos
i-en choros pois s'espide dos seus fillos
e os gomos que xa nascen aos seus beixos
e as follas dos carballos e dos freixos.

Portugués:

Eu vou xuntal-o gando que xa empeza
nas herbas a orvallar e xa a cabeza
amostra a pecha noite nas fonduras,
i-a névoa xa s'estende, e nas alturas
o véspero xa loce, tòca a igrexa,
fumega xa o tellado, a lúa axexa.

Gallego:

I-eu voume percurar o lobo e cans
acougo que me negan meus irmáns.

Portugués:

Tan pouca non será miña facenda
sen duro iste meu peito que n-atenda
na fame ista noite: Viño teño
e queixo, pan, chourizo, e manteño
suleiros e coelleiras e pombales
e o gando qu'eiquí miras nos herbales.
Mañán axexará o sol maián
e xa t'alcontrará en seguro chan.

Caldas de Reyes
1º de Mayo de 1937⁸

Evaristo de Sela

⁸ Manuscrito de difícil lectura (fotocopia en poder de X. A. M.).

IV
POESÍA ÉDITA NO TRIENIO

1. CONRADO ALEM (LUÍS SEOANE): “A ALEJANDRO BÓVEDA, FUSILADO”

A Alejandro Bóveda, fusilado⁹

Escuchad los tiros.
Traen sonidos secos de mundos abatidos,
De carnes cegadas en plenitud de vida.
Escuchad los tiros, camaradas,
Que han destrozado nuestra esperanza verde.
Escuchad todos, camaradas,
Acudid de toda la patria, Galicia,
Que en un patio, violentamente,
Han casado con la madre tierra su carne moza.
Escuchad el ruido de su sangre, camaradas,
Que clama entre las piedras
Y en los poros del barro
Y en las grietas del cielo.
Escuchad, oid, escuchad, camaradas,
El angustioso grito destilado de sus labios
Flotante en sangre roja
Como la bandera que ya nos acompaña.
Escuchad el sonido de huesos de los puños crispados de los muertos,
El de los troncos resquebrajados de los pinos,
El del inútil doblegar de los helechos.
En un patio, camaradas, lo han muerto.
Nuestros montes humillados traen el recuerdo de su torrente de palabras
Y se abaten escarneidas las olas de nuestro mar.
Campesinos, marineros, esclavos,
Han asesinado la esperanza de vuestra liberación.
El era el virtuoso, el entregado,
El dirigente, el organizador,

⁹ *Galicia*, Federación de Sociedades Gallegas, Buenos Aires, n.º 429, 20-12-1936.

El era el cálido manejador de números,
El que os daba la conciencia económica de vuestra opresión.
Los montes y el mar traerán la saudade de las cifras de vuestra esclavitud.
Escuchad, oid los tiros, camaradas,
Que han roto una bella vida nuestra en esperanza.
Crispad, levantad vuestros puños que la derrota hizo imponentes
Para que en venganza un día caigan como mazas,
Por otras tierras de España se abre una generosa nueva vida.
Mujeres, hombres, niños, campesinos, marineros,
Todos de Galicia, todos hermanos,
Escuchad los tiros, que en un patio, camaradas, lo han muerto.

Montevideo, diciembre de 1936.

Conrado Alem

2. ELENA QUIROGA: “ROSAS DE SANGRE”

Rosas de sangre¹⁰

¡Rosas! Rosas sangrientas en toda España;
en la Imperial Toledo que el Tajo baña,
en los foros y torres de su castillo
donde siglos remotos pusieron brillo,
en sus piedras augustas y milenarias
que se elevan al cielo como plegarias.

Noble y viril Castilla, fuiste sembrada
de esas rosas de sangre, sin que la arada
desflorase tu seno pardo y enjuto;
la metralla tus pueblos sembró de luto,
mas tus campos florecen rosas bermejas
do libarán muy pronto miel las abejas.

La Montaña y Vasconia también ostentan
esas rosas sangrientas que representan
la grandeza del alma toda española
que así se purifica y se acrisola,
y el valor sublime de nuestra raza
que a través de los mundos caminos traza.

Extremadura y Bética, gayos jardines
de España que llevaron a otros confines,
con la cruz, con la espada, con la señera,
su raza poderosa, su fé cimera,
y volverá a ser una, libre y grandiosa,
como fué en su magnífica edad dichosa.

¹⁰ *Vida Gallega*, Vigo, 15-4-1937.

Sangre sobre la nieve, suelo asturiano
donde naciera el recio solar hispano;
que Pelayo en la cueva arrolló al moro
devolviendo a la Patria rico tesoro,
y los campos que antaño de égloga fueron
con las rosas de sangre hoy se tiñeron.

Sangre es de vírgenes la rosa roja
que el infame marxismo cruel deshoja,
mutilando inclemente puras doncellas,
desgarrando con saña sus carnes bellas,
y tirando en el surco toda la flora
de un jardín que se viste con luz de aurora.

Sangre de sacerdotes y de Prelados,
que en el jardín místico fueron hallados,
apóstoles de Cristo, con el martirio
hallaron santa muerte, en el delirio
de la horda maldita, de la ola roja,
que la flor de la vida fiera deshoja.

Rosas de España, sangrientas de pasión,
serán de nuestra Patria resurrección,
y los brotes que salen entre esas rosas
hablaránnos de cosas grandes... hermosas...
de héroes... de mártires... de un país nuevo
limpio y purificado en rosas de fuego...

¡Noble solar de España! rosaleda
tiene rosas y rosas. Dios nos conceda
que todas esas rosas rojas y grana
se abran presto al lucero de la mañana,
nuncio del sol que al cabo de la campaña
alumbrará orgulloso la paz de España.

Pazo de Villoria.

Elena Quiroga

3. FRANCISCO SALGADO Y LÓPEZ-QUIROGA: “A ROSALÍA DE CASTRO”

A Rosalía de Castro¹¹

***N'o primeiro centenario
d'o seu nacemento***

O seu corazón inxénuo
xeneroso e dilicado
espello d'os ideales
d'este pobo lexendario,
retratou os sentimentos
d'os espiritus atristados
po la teimosa morriña
y ó delor d'os desengaños,
e c' o seu estro divino
en metros admirados
cantounos antr'os poetas
cal ningún soupo cantalos.

Ispiración e inxenio
no seu cerebro hirmanados
co a dozura e sentimento
d'o seu espiritu anegado,
fixeron d'os seus cantares
os poemas mais louaos
en tod'o chao español
y o ispan-americano.

Foi o querubin gallego
qu'eiqui viviu namorado
d'a terriña onde naceu
y onde o están grorificando.

Francisco Salgado y López-Quiroga

¹¹ *Vida Gallega*, Vigo, 15-4-1937.

4. JOSÉ FERNÁNDEZ GARRIDO: “LÍSTER”

Líster¹²

Da caste d-os celtas baril e xigante,
nasceu noso Líster, honor da Galicia.
O ceo de Calo prestoulle a caricia
do pirmeiro sol da vida puxante.

Fuxeu da miseria, e, mundo adiante,
buscou antre os homes a luz da xusticia,
e sempre topou c-a negra codicia
do capitalista ruin e tunante.

Agora na loita c-a besta feixista
é xefe seleuto n-unha Hespaña nova,
fundida no fogo do credo marxista.

Mais ten unha espiña (que no-hai quen-a movea)
cravada na alma, namentras eisista
na sua Galicia un fillo da Loba.

José Fernández Garrido

¹² *Nueva Galicia. Portavoz de los Antifascistas Gallegos*, ano I, n.º 1, 17-5-1937.

5. RAMÓN CABANILLAS: “ROMANCE DE LOITA”

Romance de loita¹³

Ós loitadores galegos

O sangue de Galicia
frorecéu n-unha rosa.

Esa fror é a Milicia
que n-esta nova aurora
abreuse ó sol e ó orballo
tinguida de luz roxa.

Seus fillos son os rexos
lexionarios de outrora.
Son os bós lexionarios
que loitaron con gloria,
no cume do Medulio
da forte terra nosa,
contra as lexións de ferro
da avasallante Roma.

Como no tempo antero
tamén temos agora
diante de nos os fillos
da sanguinenta loba.
Mais nos varudos peitos
arde a invencibre forza
que forxóu as bruantes
vegadas trunfadoras.

¹³ *Nueva Galicia. Portavoz de los Antifascistas Gallegos*, ano I, n.º 2, 23-5-1937.

¡A Libertade nunca
perdéu ningunha loita!
Oxe, como denantes,
o cálamo da Historia
rexistrará nas suas
ourilocentes follas
os alteirosos feitos,
as fazañas heroicas
que as vosas mans de ferro,
do traballo callosas,
están labrando a pico
nas terras españolas.

¡Milicianos! ¡Vai n-elo,
debátese na loita,
o camiño grorioso
da Humanidade nova,
a fartura e ledicia
de searas e chouzas,
o prestixio da raza,
e, mais que todo, a honra
da Galicia que un día
nos arrolóu mimosa.

¡Milicianos galegos
xa cubertos de gloria!
¡A libertade nunca
perdéu ningunha loita!

¡Milicianos galegos...!
¡Adiante e Terra a nosa!

R. Cabanillas

6. ANTÓN ZAPATA GARCÍA: “NA MORTE DE LEXANDRO BÓVEDA”

Na morte de Lexandro Bóveda¹⁴

Pra tí, Lexandro Bóveda
—¡irmán escrarecido,
vida próveda!—:
Con requeimantes bágoas nos ollos
e na dôr afundido,
non encontro máis verbas no contido
do noso craro idioma, que adouraste,
(¡pra maldicer aqueles que os ferrollos
de Galiza remachan noite e día,
anque tí os perdoaste,
porque eras nobre, bô e xeneroso!),
que estas verbas: ¡Non son da nosa caste
os lobicáns e os lobos da xauría
que os dreitos arrasóu do povo noso
e â tua intelixéncia aborrescía!...
¡Non é!, ¡non é! da nosa enxebre sangue
a banda de traidores,
malvados e asesiños
que â nosa terra abrangue
i-ós seus máis caros fillos, guiadores,
asesiñaron xunto ôs seus filliños
—nas aldeias, nos montes e nos vales—
i-ô pé dos seus maiores
ou xunto ôs seus igoales
—d-abós e pais, d-irmáns ou da siñora—,

¹⁴ *Galicia*, Federación de Sociedades Gallegas, Buenos Aires, n.º 524, 27-6-1937. Foi reproducido polo profesor Xesús Alonso Montero en *Coroa poética para un mártir. 35 poemas á morte de Alexandre Bóveda (1936-1994)*, Vigo, Xerais, 1996, páxs. 15-18. Nas súas «Notas ós poemas», ademais da localización do texto e doutros datos sinala: “No verso 53 cítase, entre os asasinados, a Ánxel Fole, crenza moi estendida nestas datas”.

e, por eles, agora,
“A CAMPANA d-ANLLÓNS”, doída, tangue
e a irmán, de BASTABALS, doída, chora!
¿Qué van ser irmáns, pra nós, os seres
que trouxeron á moura moureiría
—empúdeca, babeante, sin homía—,
non respetando nenas nin mulleres?:
¡Galegos desleigados, sin concencia,
que n-houberon cremencia
pr-aqueles bôs irmáns das nosas almas,
esgrevos lumiñals da nosa cencia
e sopostallos lus das nosas artes
das nosas forzas vivas
—sinxelamente calmas!—
asesiñados todos no CAMIÑO
da REDENZON das LUCES RÊDIVIVAS,
dos sagros balüartes
da Sancta COMPOSTELA
—¡Nova XERUSALEM tremente en palmas,
programada na voz da BERENGUELA!—
e que se choran xá por todas partes,
con fraternal cariño,
por onde padricaron
e, boandanzas, cantaron
ô pé do Altar da Patria, car-ô Sole:
Quintanilla, Casal, Díaz Baliño,
Xan Carballeira, Casas, Lustres Rivas,
Xosé A. Suárez Picallo, Anxel Fole
e outros centos de irmáns non menos outos
ô corazón que os chora xa finidos:
¡Co-as balas dos traidores furacados
diante ô tráxico asombro dos petoutos
e os “Queixumes dos Pinos” abraiadados!,
mouradores no ALEM, ¡non redimidos!,
e que recraman, ¡forte!, ser vengados!...

Tí fóstel-o Moisés que abreu as fontes
das riquezas da Nosa Nai Galega,

hastra agora aldraxada, magöante:
¡Pol-os necios, pechándolle ourizontes;
pol-os pillos, roubándolle a talega;
e facéndoа, os caciques, emigrante!...
¡Tí fostes, bô Lexandro, o Xesucristo
diante ô Abrente das luces do Dereito
ensinando os Camiños da Verdade
—¡car-a cara co-a lus da Dinidade!—
e, por eisí aituar, teu nobre peito,
aniñando tenruras, foi desfeito
no crime mais atrós nos homes visto!...

Tí, como os Precursores,
meresces os más férvedos loubores.
¡No “Alem”, no “Mar dos Silenzosos”,
na “Soidade”, onde mores,
teral-o ben querer dos irmáns nosos!
¡Non-os chores, Lexandro, non-os chores
na tráxica partida!
¡Tí seral-o Druída
oficiando no Altar do Sentimento!:—
—¡Por todol-os irmáns que nos mataron
por amar o Galego Encumiamento
que agora, como outrora, nos tallaron
n-un crime xamáis visto!;
mais, como Xesucristo,
no triste camposanto...
¡¡terá Rexurdimento!....
¡¡Santo!!... ¡¡Santo!!... ¡¡¡Santo!!!...

Antón Zapata García

7. AQUILINO IGLESIA ALVARIÑO: “LIBERACIÓN Y GOZO”

Liberación y gozo¹⁵

Riscos de Covadonga, piedra firme,
roquedos, tajos duros, serrijones,
¿qué llama o sed roía vuestro sueño?
¿Qué amargura callada retorcía
vuestra entraña de roca?
También en vuestra paz, agobio y ansia
vuestra infinita soledad de piedra?
En vuestro corazón de sombra firme.
Vacíos de agonías y almas muertas?
En vuestro pecho, frío y amargor
de abandono y olvido?
Hondos tajos de España, serranías,
¡ya tenéis nuestro amor! En nuestra roca,
nuestra entraña más tierna y palpitante.
Flor de anhelo penetra vuestra sombra,
flor de sangre, profunda y verdadera,
de nuestro amor y angustia estremecida.
Vuestra aspereza, ya fina ternura
de corazón parado y dulces ojos
florecidos de sombra y paz de siempre.
Ya vuestro sueño es leve –rosa o pluma–.
Vuestro dolor, ¡sí piedra en nuestra entraña!
¡Ya para siempre en vuestra noche fría
de nuestro corazón calor muy dulce,
entrañas de ternura y ansia ardiente!
Rocas de soledad, fuerte amargura,
¡Ya tenéis nuestro amor y nuestro anhelo!

Aquilino Iglesias Alvariño

¹⁵ *El Compostelano*, Santiago, 5-10-1937.

8. LUÍS BÓVEDA PÉREZ: “VERSIÓN GALEGA DA INTERNAZONAL”

Versión galega da Internazonal¹⁶

¡Erguédevos probes d'o Mundo!
¡Adiante os escravos sin pan!
A forza o dereito venceuno...
chegará o gran día d'a Paz.

D'o pasado faguede anacos
probe galego en pé a loitar.
A terra chegará a ser tua
y'acharás pan n'o teu fogar.

Que esta é a loita suprema
que esta é a loita final
A Internazonal sexa
a Patria da Humanidá.

Que esta é a loita suprema
que esta é a loita final
A Internazonal terá que ser
a Patria da Humanidá.

II

Nin dioses, reixes nin caciques
labouran pol-a tua paz,
nosoutros mismos traballemos
loitando sempre pra millorar.

Basta xa de vivir morrendo,
homes nacimos coma os mais.
A terra será un paraíso
cando triunfe a Internazonal.

Que esta é a loita suprema, etc.

Luís Bóveda Pérez

Capitán d'a cuarta Compañía d'o 197 Batallón d'a 50 Brigada mixta

¹⁶ *Nueva Galicia. Portavoz de los Antifascistas Gallegos*, ano I, n.º 26, 14-11-1937.

9. RAMÓN CABANILLAS: “A INTERNACIONAL”

A Internacional¹⁷

Ergueivos, labregos da terra,
en pé, famentos en lexión
atroa xa a razón senlleira
xuntos na revolución.

Sempre ergueita na man a fouce,
non respetedes a ninguen
segade n'iste campo murcho
cos ollos postos no alen.

Ouh labregos da terra,
mariñeiros do mar,
os vosos anceios,
xa vades lograr.

Axuntémonos todos na laboura final
levando nos peitos a loitar
A INTERNACIONAL.

Ergueivos obreiros da terra
en pé mariñeiros do mar,
empeza agora outro traballo;
todos xuntos pra loitar.

¹⁷ *Nueva Galicia. Portavoz de los Antifascistas Gallegos*, ano I, n.º 28, 28-11-1937. Esta versión publicouse sen asinar. «Recollendo a información da comunista Mercedes Núñez, Xesús Alonso Montero demostrou, no libro *Política e Cultura en Galicia, 1977* (1978), que tan ‘pouco urbana’ versión era de Ramón Cabanillas», en C. Rodríguez Fer, *A literatura galega durante a guerra civil*, Vigo, Xerais, 1994, páx. 130.

Pra alcanzar o trunfo derradeiro,
desde a montaña a o mar en pé:
a Patria será o mundo enteiro
xuntos na loita pra vencer.

Ouh labregos da terra,
mariñeiros do mar,
os vosos ancestros,
xa vades lograr.

Axuntémonos todos na laboura final
levando nos peitos a loitar
A INTERNACIONAL.

Ramón Cabanillas

10. ERNESTO PÉREZ GÜERRA (ERNESTO DA CAL): “MARIÑEIRO FUSILADO”

Mariñeiro fusilado¹⁸

A noite de tres côres de Serafín Ferro

Foi ao abrente,
Soio había tres vidros de lus frida dourando as curtíñas,
I-un canto de gallo rachado en tres tempos.

(Na noite d'antes, lle estouparon as ideias nobres
Que tiña fondeadas baixo da fronte,
Dénd'a pirmeira volta que saira ao mar;
E berrou.)

Levaba namentras camiñaba
Un universo mixturado e inxusticias, mans de neno
I-un paxaro do dibuxo do mantel, que non vira nunca
Até que os feixistas petaron na porta.

Via craro, que un home, pode non saber lér,
Pero pode tamen caberlle a Verdade n'unha man pechada.
I-un mariñeiro pode non sair a pescar, si lle cabe o mar nos ollos.

E descobriu que a morte non ten color, i-é semente.
Por iso cando dixeron: ¡Alto! quedou tan direito,
Que os castiñeiros tortos tivéronlle envexa.

Morreu de pé, como as frores, como os albres, como os foguetes,
Como os homes.

Cando foron a vel-o, un verme lle rubía por riba d'un ollo,
Pro unha volvoreta se lle pouzara no furado roxo da morte.

Ernesto Pérez Güerra

¹⁸ *Nova Galiza. Boletín quincenal dos escritores galegos antifeixistas*, Barcelona, n.º 13, 20-12-1937.

11. ANTONIO NORIEGA VARELA: “XUICIO DO ANO 1938”

Xuicio do ano 1938¹⁹

Ao gaiteiro neste ano
xa non hay quen o resista:
leva blusa falangista
e boina de requeté,
o seu fusil, a sua gaita,
e pra achantar ao marxista
o pulso rexo, outa a vista,
peito duro e moita fé.

[...]

Eso é o que escoita o gaiteiro
pol-as terras onde vai.
E lembrándose que FRANCO,
o Caudillo, é seu irmán,
de terra i-armas, ben pode
con todo o folgo berrar
“Terra a Nosa”, que é decir
que Galicia vai trunfar
por España e pol-a causa
do Goberno Nacional,
neste ano trinta e oito
que se vai a comenzar,
e Dios faga que nos traia
o trunfo, a gloria i-a pas.

Antonio Noriega Varela

¹⁹ *O Gaiteiro de Lugo. Calendario Gallego pro Ano Triunfal de 1938*, Lugo, 1938.

12. MECHITAS DE VIGO: “FAME MARXISTA”

Fame marxista²⁰

Era unha pulga marxista
e tiña pelica roxa.

Como na terra dos seus
pasaba fame rabeosa,
pinchando pouquiño a pouco
chegou a trincheira nosa
e un corpo dun lexionario
foi o primeiro qu'atopa.

Con anseas botall'o dente
¡que carne tan sustanciosa!
pensou mentras zurruchaba
naquela sangre patriota.

Cando unha bala enemiga
asubiando traidora
deu un branco tan certeiro
que matou... a pulga sola
pra qu'o soldado siguise
durmindo sin darse conta.

Este demo de marxistas
son o fanico en presoa
pero as veces danse xeito
pra vir en axuda nosa.

Mechitas de Vigo

²⁰ Mechitas de Vigo, “Rayos de Sol” para los mariscos y sus madrinas, Vigo, Faro de Vigo, 1938, pág. 42.

13. SERAFÍN FERRO: “NOUTURNIO DE LEMBRANZA”

Nouturnio de Lembranza²¹

*A Juan Gil Albert. A su casa
deshabitada, como Galicia.*

¡Ai qué sono de feridas ten Galiza!

Que margurento cansancio.

¡Ai qué sono de feridas ten Galiza pol-os campos!

Quén ceibou nas corredoíras, CARTAS e antergos retratos?

Os liños d'Eirín que tecera o orballo...

I encaixes d'Escocia rachados no barro.

Fiestras abertas... ¿Ausentes de quén?

Os homes e os vals pechados.

¡Xa INVERNO pra sempre na Patria dos albres!

Inverno de cimeterios: alcipreses fusilados.

O 19 de Xulio deixou berros nos tellados.

Coma froles de papel, abreus seus días ao sangue.

INVERNO... INVERNO...! Qué margurento cansancio!

A choiva morre nos vidros c-un soio latir mollado.

Auga viva... Auga viva pra os mariñeiros sen barco!

Sepulturas que eu non vin, arrugan os outos campos.

Síntese unha luz de lan, que cheira a vento queimado.

Como ferve o sol no chan e paraliza as cibdades!

Todo semella que fuxe nas estreitas craridades.

Nos quedos portos sen olas,

o mar durme cara abaixo.

Os bois de sonos redondos,

déitanse soñando carros.

Pol-a inquedanza da luz, campesiños sen arado.

²¹ Nova Galiza. Revista mensual ao servizo do espírito e da libertade do povo galego, Barcelona, n.º 18, xuño-xullo de 1938.

Pol-as solitarias leiras, mortos abertos aos anos.
A terra lle doen feridas dos ouxidados arados.
Pedras e cadeas â veira, teñen os hinos cantados.
O verdor sen tempo, sangue pol-os lados.
Nas catro esquiñas do ár, asesiños escoitando.
Todol-os mortos na noite, empúxanos craridade.
¡Soio hai raíces na terra, froito dos asesiñados!
Camiños craros no abrente, de soedosa nitidez,
s'agardan con pulsos quentes, nas rúas sen liberdade.
Luz podre de lúa parva, que escurece unha mitade,
fai adiviñar coitelos na fina herba limpados.
¡O sono que ten Galiza teño eu no peito rachado...!

Serafín Ferro

14. FLORENCIO (FLORENCIO DELGADO GURRIARÁN): «HOME PEQUENO-FOL DE VENENO»

Home pequeno-fol de veneno²²

Franco, Franquiño
piquirrichiño,
refugallo de homes,
selso de feixismo.

Cativo do corpo,
cativo da yalma,
encrenque boneco,
ditador “liñaza”.

Noxento e bonito,
innobre e xeitoso,
miñoca con crenchas,
caracol baboso.

Alacrán con mando,
sapo con estrelas,
arañón con cruces,
cobra pezoñenta.
Morcego da noite,
verme dos cadavres,
piollo que estoupa
enchente de sangue.

Franco, Franquiño
piquirrichiño:

nas nádegas de Hitler
puxeche o fuciño.

E o “duce” da Italia
tamén llas bicache,
pra que te fixeran
o que ti soñache.

Aos dous, de xionllos,
lambichelle os pés,
pra que te fixeran
o que non has ser.
Macaco, vestido
de ditador “mosca”,
a cadaverina
rosiña cheirosa.

¿Ti grande estratega?
¿Ti dono da Hespaña?
¿Ti “caudillo” insine
salvador da Patria?

¿Paladín de Cristo?
e más da cultura?
Deixa que me ría,
“mono” de aleluia.

²² *Nueva Galicia*, n.º 48, Barcelona, 9-8-1938. Con lixeiras variantes e asinado por Nadel apareceu en *Cancioneiro da loita galega*, México, Partido Galeguista, 1943, páx. 79. [Facsímile en Sada, Ediciós do Castro, 1996].

Deixa que me ría,
cariña de estampa,
cadelín faldreiro
cuberto de sarna.

Ti es... pata da “besta”,
do crime lacaio
e ventosidade
dos “totalitarios”.

Es pequeño xudas,
monstro feituquiño,
da tiña a semente,
da peste o bacilo.

Mais non o que soñas,
¡ouh tirán en feto,
do noxo alcaloide
e do mal traseiro!

Mais non o que soñas,
Franco, Franquichiño
refugallo de homes,
selso do feixismo.

Mais non o que soñas,
cuspe da ruindade,
xa que nin pra o crime
éis, Franquiño, grande.

Ti soña o que queiras.
Soña, se che compre,
que éis amo de Hespaña;
soña... ¡ata que éis home!

Soña estar por riba
dos dous que te mandan,

dos que éis o xoguete
que en mans deles baila.

Soña que éis xigante,
soña que éis un xefe,
soña que tés mando,
soña que éis valente.

Soña coitadiño,
con soños de gloria,
¡que cando despertes
ha de ser na forca!

Soña coitadiño,
honores a eito,
¡que xa tés a cova
aberta no esterco!

E has deixar na hestoria
a túa lembranza,
cal deja nas herbas
siñal a aligacha.

E homes e mulleres
lembrañante todos,
mais cando te menten
cuspíran con noxo.

Franco, Franquiño,
homío pequeño.
Franco, Franquiño,
fol de veneno.

Florencio

V

TEXTOS EN PROSA (ÉDITOS E INÉDITOS)

DURANTE O TRIENIO

1. CASTELAO: “AS TRES PLAGAS”

1.1. A VERSIÓN DE *NOVA GALIZA*

AS TRES PLAGAS

¿Quén ensumen ao pobo hespán na barbarie, na iñorancia e na miseria? Foi o militarismo fachendoso e traidor; foi o clericalismo hipócrita e sensual; foi o capitalismo cobarde e cobizoso.

Esa Hespaña morrerá violentamente. Os militares hespáñoles sentíanse ofendidos na súa dignidade de patriotas i entregaron Hespaña ás hordas extranjeiras; os cregos hespáñoles sentíanse feridos nos seus sentimentos de católicos e xogaron a Eirexa na ruleta incerta da guerra; os ricos hespáñoles sentíanse atacados nos seus intreses de clase e deron todo canto tiñan para afundir a economía nacional. A morte que lles agarda é un verdadeiro suicidio.

Esa Hespaña non quería abolir parte dos seus privilexios e perdeunos enteiros; non quería renunciar a parte das súas regalías e xa non lle queda ningunha; non quería ceder parte das súas riquezas e leváronllas todas. Era unha Hespaña derrotada que defendía unha Hestoria vergoñenta; era unha Hespaña irrelaxiosa que defendía unha Eirexa corrompida; era unha Hespaña precapitalista que defendía uns privilexios anacrónicos. Esa Hespaña matouse pol-a súa man.

Mais compre que falemos das tres plagas por separado. Así ninguén poderá chorar a súa morte.

CLERICALISMO

Primeiramente: O sentimiento relixioso na Hespaña era unha fror arrecendente que nacía no esterco.

O clericalismo hespañol, como forza, era a menopausia defendida pol-o histerismo; como idea era a presbicie sen anteollos; como categoría era unha popa de vella enfardada nuns calzóns de baeta.

O clero hespañol estaba formado por prófugos da agricultura. Cando sabían latín chegaban a Bispos i esquencían dispois o latín. Mosqueábanse do Papa, non creían en Deus e botaran das Eirexas ao pobo traballador. Poñían casullas en forma de guitarra. Cantaban “flamenco” en vez de “gregoriano”. Vivían do Purgatorio e morrían de apoplexia.

Os clericais hespañoles poñían na porta da casa unha efixie do bon Xesús de Nazaret, estampada en folladelata, e dentro do fogar vivían acochambados cos sete pecados capitales. Mercaban indulxencias e prestaban diñeiro ao cen por cen.

O símbolo fundamental da Eirexa hespañola xa non era a cruz latina; era a cruz gammada. Xa non era o emblema da redención cristián; era o símbolo da paganía. Calisquera día veríamos a cruz “swástika” nos altares.

¡Por algo Deus deixou queimar eirexas!

MILITARISMO

Primeiramente: A bravura castrense dos militares hespañoles era o medo que metía medo.

O cuartel hespañol era un convento onde se repartían “hostias” a todal-as horas. Alí xurábase, blasfemábbase, marcábbase o paso, comíanse patacas e tocábbase a corneta. Alí era onde os xefes e oficiais escollían “asistentes”. Alí metíanlle aos “quintos” unha boliña na cabeza —a Patria oficial— como se fosen botellas de gaseosa.

Os militares hespañoles eran homes que usaban bigotes e padecían catarro crónico. Levaban plumas, ferros e botóns dourados, para namorar mulleres. Gustaban más das procesións que das batallas. Perdían as guerras; pero sempre groriosamente, ¿eh? Eran cabaleiros no Casino e arrieiros na casa. Chegaban a xenerales pol-o “riguroso” turno de antigüedades. Non sabían decir “¡Viva la República!” e decían “Viva España”. Levaban a “marcha real” no corazón. Morrían de prostatitis crónica (nos militares hespañoles todo era crónico).

Os militares hespaños amaban a “intanxible unidade de Hespaña” e odiaban a Catalunya. Mamaban o patriotismo no “A B C”. Coidaban que Isabel a Católica descubrira as Américas. Gardaban na casa unha bandeira monárquica e un retrato do rei. Lembrábanse de Cánovas, de Sagasta, de Maura e de María Cristina. Tiñan unha espiña cravada no corazón: Xibraltar. Compraran “marcos” e ainda eran xermanófilos. O “himno” de Riego íaos matando pouco a pouco.

¡Por algo o pobo vai gañar esta guerra!

CAPITALISMO

Primeiramente: O capital hespañol era unha cousa que servía para vivir sen traballos nin cavilacións.

Os Bancos eran tendas de diñeiro, en comisión, para vender pesos a sete pesetas. Prestaban diñeiro aos industriais, para arruinal-os, e non consentían que os probes chegasen a ricos.

O diñeiro hespañol era un obxeto de culto, tan sagro que todos o veneraban. Abonda decir que no tempo da monarquía andaban os cartos con emblemas da primeira República e na segunda República andan os cartos coa eficie do rei. Os monárquicos gardaban amorosamente o diñeiro republicán e os republicáns non guindaban co diñeiro monárquico.

Os capitalistas hespaños eran March, Romanones, etc.

Os ricos hespaños vivían de cortar cupóns. Herdaran mares de pan onde morrían de fame os labregos. Andaban en autos que ían a ningures. Tiñan mulleres que falaban mal do “servicio”. Ían a misa de doce e valdeiraban a folica dos pecados unha vez cada ano. Morrían dos disgustos que lles daban os fillos.

¡Por algo Hespaña non era un país industrial!

Barcelona, 1º de abril de 1937.

Castelao

[*Nova Galiza. Boletín quincenal dos escritores galegos antifeixistas*, Barcelona, n.º 2, 20-4-1937]

1.2. A VERSIÓN DE SEMPRE EN GALIZA

XIII

Moito máis lecer teríamos se nos enzoufásemos na crítica dos que agora mandan en Hespaña e conservan unha República sen acceso posible dos republicáns ao Poder; pero carecería de finalidade. As greas de *Falange Española* poderán comprir moitos principios avanzados da nosa República e non nego a posibilidade de que os superen nos modos violentos —son capaces de chegaren á matanza de cregos e frades—; pero no que se refire ao problema autonomista estou ben seguro de que non o resolverán endexamais. Por outra banda esta miña crítica non deixa de ser espranzada cando se pensa no restablecimento da soberanía popular en Hespaña; pero é fatalmente pesimista cando pensamos na desaparición da democracia e do liberalismo en Europa. Para este caso a nosa aititude non estaría determinada polos antecedentes inmediatos senón por outros más lonxanos e más fondos.

Adicarei este capiduo aos elementos que produciron a guerra civil, e para eso vou reproducir unha “caricature” que compuxen en Barcelona, mellorándoa no posible. Son tres elementos: o “militarismo”, que se consideraba ferido nos seus sentimentos patrióticos e hipotecou a independencia da patria; o “clericalismo”, que se consideraba ferido nos seus sentimientos relixiosos e xogou a Eirexa no xogo azaroso da guerra; o “semifeudalismo”, que se consideraba ferido nos seus intereses e convirteu a súa riqueza en pólvora. Eles representaban o orgullo, a soberba e a vaidade; é decir, o máis vello, o máis negro e máis podre da Hespaña centralista. Velos aí van:

MILITARISMO

A bravura dos militares hespañoles era o medo que metía medo.

O coartel era un convento onde se xuraba, se blasfemaba, se conspiraba contra o Goberno, se pegaban labazadas, se depelicaban patacas e se tocaba a corneta. Alí os xefes e oficiaes escollían asistentes.

Os militares usaban bigotes e padecían de catarro crónico. Adobiábanse con plumas, charoles, ferros e botóns dourados, para namoraren mulleres. Gostaban máis das procesións que das batallas. Perdían as guerras —eso é verdade—; pero perdíanas groriosamente. Eran cabaleiros no Casino e arrieiros no fogar. Chegaban a xeneraes polo riguroso turno de antigüedad. Morrían de prostatitis crónica (nos militares hespaoños todo era crónico).

Os militaristas amaban a “intanxible unidade da patria”. Creían que Isabel a Católica descobrira as Américas. Tiñan unha espiña cravada no corazón: Xibraltar. Arruináranse comprando “marcos” e seguían sendo xermanófilos.

Por algo foron vencidos polo povo.

CLERICALISMO

O catolicismo hespaoñol era unha fror de trapo.

A Eirexa hespaoñola, como forza, era a menopausia defendida polo histerismo; como ideal era a miopía sen anteollos; como categoría era unha popa de vella enfundada nuns calzóns de baeta.

Os cregos eran prófugos do sacho, desertores da agricultura. Cando sabían latín non pasaban de capelláns. Agachaban os Evanxeos, bulrábanse das Encíclicas e botaran das Eirexes ao povo traballador. Poñían casulas en forma de guitarra. Cantaban “flamenco” en vez de “gregoriano”. Vivían a costa do purgatorio e morrían de indixestión ou de apoplexía.

Os clericais poñían na porta da casa unha efixie do Corazón de Xesús estampada en folladelata. Dentro do fogar vivían acochambados cos sete pecados capitaes. Compraban indulxencias e prestaban diñeiro ao cen por cen.

Por algo Deus deixou queimar eirexes.

SEMIFEUDALISMO

O capital hespaoñol era unha cousa que servía para vivir sen traballo e sen cavilacións.

Os Bancos eran tendas de diñeiro, en comisión, para venderen pesos a sete pesetas. Prestaban diñeiro aos industriaes para arruinalos, e non consentían que os probes chegasen a ricos.

Os ricos vivían de cortaren cupóns da Deuda pública. Herdaran mares de pan onde morrían de fame os campesiños. Casábanse por “amor propio” e tiñan queridas por vaidade. Andaban en autos que ían a ningures. Aburriánse da vida. Ían a misa de doce, levaban velas rizadas nas procesións e baldeiraban a folica dos pecados unha vez cada ano. Morrían dos disgustos que lles daban os fillos.

Os reacionarios eran de diferentes tipos, ademinentadores, que pouco a pouco se ían quedando cos bens dos señores; tendeiros e comerciantes, que, para saberen o que é o ben e o mal, consultaban o Código penal; señoritos bailaríns, que andaban a caza de rapazas ricas, empregados, que soñaban co premio gordo da lotería nacional, etc., etc.

Por algo Hespaña non era un país industrial.

Nova York e buque “Argentina”. Xaneiro-Xulio do 1940.

Castelao

[Castelao, *Sempre en Galiza*, 2^a ed., Buenos Aires, Edición “As Burgas”, 1961, páxs. 195-196]

2. FÉLIX MURIEL (RAFAEL DIESTE): “UNHA MORTE LANZAL”

No linde da liberdade

Unha morte lanzal

Veu nos xornales a notiza, enxoita e breve.

Na madrugada do 23 d’Abril foron sacados d’un bou, disposto para zarpar de Vigo, os cadáveres de nove homes e unha muller moza.

Nove estaban feridos na sen ezquerda. Un, o que debeu matar aos outros por acordo de todos, suicidárase e tiña a ferida na sen dereita.

Aqueles nove homes e aquela moza, casada de pouco tempo con un d-eles, tñanse ocultado no bou para fuxir —despois de moitos meses de esquivaren a teimosa persecución feixista. Eran de distintos partidos. Foron delatados —dín os xornales— por un tripulante. Os feixistas arrimaron un barco alxibe do porto e asolagaron a bodega do bou. Primeiro con auga fría. Despois con auga fervente. Os acosados non saían... Ouvíronse uns disparos...

O mozo recén casado chamábase Nogueira. Dos outros nomes sábense douis que alongaron o noso estremecimiento, e acurtaron de súpito a distancia —xa brevíssima— entre o noso espírito i-a traxedia: Manuel Rodríguez Castelao; José Losada Castelao; curmáns d’Alfonso... —dous dos rapaces mais puros da nosa terra.

D'aquela foi cando os nosos ollos, abertos ao recordo, recibiron n'un lóstrego prolongado toda a presenza d'aquel amañecer. Esquencemos a morte de todos aqueles homes, d'aquela moza, e todo nos pareceu ilusorio menos o intre de ledicia, cara á liberdade, que sentían aquela noite, mentras o mar, vindo de lonxe, acariñaba o barco. E todo o sono d'eles realizouse no noso corazón. Sí, pasaban o mar, e á volta d'unha esquina d'unha cidá das nosas, viñan ao noso encontro cos brazos abertos... Moito tempo, ainda sen querer saber que xa sabíamos a morte, estivemos a repetir os nomes coñecidos, resucitando a mesma infancia que viviron con nós —e que tan nosa

era como d'eles... Así estivemos, a rescatalos, dándolles paso pol-a nosa lembranza cara á eternidade... E vimos que pasaban, que xa non sairían ledamente ao noso encontro en calquera cidade. E filtrouse en nós, como un albor de lua, o degoro d'ir con eles, e con todolos homes xenerosos da nosa terra que xa van alá...

Mais algo enche de luz a nosa door. E fai xurdir no medio d'ela un grito de orgulo, case un aturuxo: ¡Non se entregaron ás poutas lixentas! Non se entregaron, viron uns nos ollos dos outros unha diafanidade ausoluta e entregáronse á morte virxen en compaña, como ao ceo da noite. Cada tiro unha estrela. E hai que admirar ao executor, ao que quedou para o remate, sen que vacilase a fé —d'el e dos outros— na sua sagra firmeza. ¿Cando foron mais irmáns nove homes e unha muller?

Esa fraternidade no lindeiro decisivo, ese acordo perfecto, esa inmensa seriedade do voso espirto n'ese intre, fai para sempre locinte i exemplar a vosa morte. ¡Sí, compañeiros, vindes, agora mais que nunca, ao noso encontro!

Félix Muriel

[*Nova Galiza. Boletín quincenal dos escritores galegos antifeixistas*, Barcelona, n.º 5, 15-6-1937]

3. FÉLIX MURIEL (RAFAEL DIESTE): “PEDAGOXÍA FACCIOSA”

Estampas e monifates

Pedagoxía facciosa

Co nome de enseñanza relixiosa os feixistas hespaños restablecen na escola o verbalismo valdeiro das beatas.

—Ave María Purísima— ten que dicir o neno ao entrar.

—Sin pecado concebida— responde o escolante.

Ningún dos dous sabe o que dí.

Certos días da semana vai o crego á escola. Toma a lección da cartilla e fai unha plática grotesca. Mestura a relixión con Franco, bufa, disparata e pon remate ao seu discurso co consabido ¡Arriba España!, que os nenos teñen que corear. O mestre dobla a espíña e sorrí poñendo cara de can ou de falanxista, según o temperamento (ou de lobican, si é cruzado).

Os nenos galegos das cidades e das vilas teñen os ollos moi despertos. ¿Cómo poden resistir a súa craridade os dous esperpentos da comedia, escolante e crego?

Os nenos campesíos, coa súa inocente perplexidade, farían caer a careta do escolante falanxista, si tal escolante tivese cara debaixo da careta.

A cara de cartón non se estremece. O neno dí: “Ave María Purísima”, e lembra o que veu na vila, na aldea, na cidade, o que fixeron os compinchés d'aquel que responde: “Sin pecado concebida”. (Os compinchés e tal vez el mesmo). E haberá nenos cuia irmán foi aldrraxada brutalmente.

E moitos, cando teñan que corear o berro falanxista pensarán qué monstro será esa Hespaña que asesiñou a seus irmáns mozos —ou a seu pai vello— e mandou rapar o cabelo a sua nai, ás irmáns... Pero o neno ha de dicir tamén: “¡Arriba España!”

Volven as vellas prácticas. Preguntas e respuestas. Perguiza do escolante que resolve sempre con paus o que non sabe resolver con esprito. Rosario aos sábados. A escola sinistra, cun enseño relixioso que non é para nenos —nin para homes, que cando poden fuxen de semellante vergonza—, senón para corvos, bruxas e entangarañados. A escola volve a ser triste, volve a ser idiota.

¿Fantasía nosa? Os testimoños non son somente d'antifeixistas evadidos... Son... da prensa facciosa. Quen se preocupa da educación dos nenos, sexa ou non escolante, si quere rabear ou rir, lea a sección “pedagóxica” dun xornal d'alá. Si o disparate repetido non chegase a aburrir, teríamos nós para encher unha longa sección humorística sin mais traballo que o de mandar recortes ao linotipista, recortes “pedagóxicos” ou calisquera outros. Moreas de chistes —que eles din de veras— pódense escolmar cos ollos pechados.

E volvendo a traxedia da escola... No hai moito tempo líamos no *Pueblo Gallego* a reseña d'unha conferenza dun escolante “distinguido”. O home, influído pol-o García Sanchiz, fai un palique cursi —¡probes nenos! (estaban alí)— do que non é dado resumir nin sacar nada en limpo. Por outra parte non val a pena pasar ese traballo. Da sua calidáde pódese xuzgar pol-o que sigue. Rematada a “teoría” o home fai unha demostración práctica. (Para iso estaban alí os nenos agardando). Esprícalles a pasión e morte de Cristo, con grande alarde de naturalidáde —moi para nenos, coidaba él (para cretinos, verdadeiramente)— e no intre en que s'ha de escurecer o ceo e hase de conmovel-a terra, invita aos nenos a faguer o simulacro dos tronos e do terremoto petando en crescendo, cos pes no chan... Unha vez. ¡Moi ben! Imos agora a repetilo... Mais a modo no comenzo. Agora, forte, mais forte... D'iste xeito, dicía o home, danse conta prácticamente. E aquel era un escolante falanxista dos “distinguidos”. ¿Falou no Paraninfo? Había moita xente de rumbo. O home foi moi aplaudido. ¡Probes nenos!

Félix Muriel

[*Nova Galiza. Boletín quincenal dos escritores galegos antifeixistas*, Barcelona, n.º 9, 1-9-1937]

4. OTERO ESPASANDÍN: “A FALA I-O HOME”

Reivindicacións galegas

A fala i-o home

Duas direcións fundamentaes podemos siñalar —ben nidas desde o premeiro intre— na loita dos galeguistas por unha amplexa autonomía. Uns víamos n'ela o xeito de dinificar a língua rexional como un dos modos primordiales de restituir ao labrador e ao mariñeiro o sentido do seu propio valer, da sua dinidade desfeita por un castelán mesto, de curial, usado como medio d'ispresión por unha burocracia somisa ao cacique, docil istromento seu. O castelán servía pra acorralar ao labrador, para entregalo cinguido de pes e mans aos desaforos da lei, sempre desviada a favor das crases privilexiadas, non somente pol-o seu orixe, senón pol-os intérpretes encarregados de aplicala ás realidades da vida rural. De tal xeito o castelán legal tiña marcado a sua impronta na carne campesía, de tal xeito valéndose d'él, o caciquismo trastocara o orden das estimacións humáns, que o galego incapaz de se ispresar en castelán levaba n'él un fondo conflito d'inferioridade. Fuxíase de falar galego como quen fuxe de levar un seño infame; a rapaza de servizo ao voltar ao seu povo, tiña vergonza de falar galego; talmente lle pasaba ao indiano. Era preciso poñer a careta do castelán pra se sentir persoa, pra alternar coa xente de “calidade”, pra faguer cara aos desmáns da lei. Calquera probe diaño que por calquera circunstancia falase un castelán sen tacha, tiña xa unha ventaxa frente ao campesiño incapaz de choutar fora dos moles da lingua nai.

Por outra parte o galego é quen mais ten mester d'unha plea confianza en si mesmo, por ser o mais forzado ás aventuras. Necesita sentirse dono de sí mesmo, con fe nos seus propios destinos pra faguer frente a unha vida azarosa á que ten de lanzarse por fondas razóns económicas. Galiza é un país empobrecido por unha política de rapiña, pol-a incultura fomentada por unha economía rudimentar e embrutecedora. Para se librar de trampas —na que o mergullan os tributos e os pleitos— o galego ten que emigrar a todolos países onde

faga falla un traballo rudo. Pode ser “siringueiro” na cunca do Amazonas, fogoeiro na mariña de guerra norteamericana en tempo de maniobras, carrexador de moelle na Habana, segador en Castela, canteiro en Navacerrada ou nos Pirineos. Si é da veiramar todol-os mares lle son coñecidos, todol-os productos terán pasado pol-as suas mans desde o petrólio ao té ou a seda, desde a madeira ás salazóns. O galego é por todo iso o home mais universal que eisiste por imperativos económicos e o mais limitado en canto a reclamar consideracións, pois decote non cree moito en sí mesmo nin se estima.

Pra lle restituir a fe primixenia en sí mesmo era preciso soerguer a fala galega, para así desarmar o arroallo señoritil, parásito do esforzo diario do traballador. Despoxado da máscara do castelán, como dos seus esbirros e escribanos, o sinistro poder do cacique deixaría paso á forza natural dos valores humáns, e o campesiño da aldea mais arredada non se sentiría desmedrado, senon na sua xusta medida, frente ao funcionario, o crego, o estudiante, e non tería porqué se someter ás suas arbitrariedades. Certamente quedarían outras cadeas a cingulo, mais fortes, si se quer, ainda; pero nunca mais irritantes. Non éramos tan inxenuos como pra ver ligada ao emprego d'unha língoa, por entoñada que esté no espírito, a felicidade d'un povo como o galego; pero teríase dado un paso de xigante.

¿Constituiría pra nós un fito derradeiro a revalorización do idioma galego? Aquí dividíanse os criterios e as duas direicións ditas ao comenzao estremaban a sua mutua contrariedade. Para os que poñíamos a mira na redención económica do povo —que é a redención básica e urxente— a língua galega non era un fin en sí, nin era preciso forzala artificiosamente a competir con outras língoas. Entendíamos que o seu destino resolvíase, andando o tempo, en esferas de realidade alleas á vontade as persoas; a sua comprida razón de ser —e a do noso respeto e amor a él atopábase, ante todo, no feito da sua viva existenza. A partir do galego como realidade primaria, como medio inmediato d'ispresión, podíamos e debíamos chegar ao coñecemento do castelán, non adeprendido superficialmente, tal como se reflexa n'unha gramática académica, senon a fondo, como a un organismo vivo, como a un ser en proceso. O galego como língua do mesmo orixe axúdanos a entender un dos intres de mais engado e vitalidade do castelán e a comprender a sua hestoria; así, ainda sin sermos filólogos, estábamos en

mellores condicións que os casteláns para entrar a fondo —polos vieiros d'unha hestoria viva pra nós— na língoa do Alcipreste e de Cervantes; en troques, o castelán podíanos dar seguridade e agrandarnos o horizonte no coñecimento da nosa língoa nai.

Mais outros galeguistas matinaban d'outro xeito. Era preciso, pra eles, arredar o galego do castelán ainda que houbese que descastalo, impor a manía diferencial por enriba da natureza e da hestoria da nosa língoa, chegando n'ese vieiro ás mais choqueiras improvisacións. Ollábase ao galego como a unha criatura divinainxustamente eclipsada por outra criatura, xa que non diabólica, menos divina que o galego. Fixeran d'él un ídolo e adorábanlo coa mesma caste de devoción que rende un polinesio aos seus fetiches. Esa aititude non era, certamente, todo o superstizosa que ao primeiro ollar poidera sospeitarse. Non faltaba quen vise no galego un xeito de faguer sobresair a sua escasa persoalidade literaria pra mercar con ela, chegado o caso, unha cátedra de castelán o un lectorado no extranxeiro. Non deixa de ser curioso que os que chegaban a faguer un rito escrupuloso do seu galeguismo e tiñan sempre nos beizos a verba desleigado pra quen no'os seguise na estreitez da sua teima, teñan pasado de enxebres a “castizos” e falen oxe pol-as radios facciosas, a un povo asoballado e escarnecido, da grandeza do tirán que lles prohíbe o uso do galego e imponles suma reverenza pra a xerga marroquí e pra o arroallo cuarteleiro e infatuado con que alí zoan as língoas dos imperialismos invasores.

Pra nós —d'aquela como agora— a reivindicación da fala galega leva aparellada a do home galego, a de Galiza en canto povo; e mais que un factor d'aislamento é pra nós un pulo poderoso e un viero natural cara á universalidade i á libre convivenza. Toda a cultura é unha viva e lograda exteriorización do home, un medio ao seu servizo e un fundamento de comunidade. A nosa fala, que é un feito cultural dos máis lexítimos, avencellado ás tradicións hispánicas e europeas, non pode convertirse n'un ouxeto de culto superstizoso, toscamente isolado, senón que ha de servir, pol-o seu celme e pol-a sua estirpe, á dinificación do noso povo, ao seu benestar e ao seu porvir.

J. Otero Espasandín

[*Nova Galiza. Boletín quincenal dos escritores galegos antifeixistas*, Barcelona, n.º 15, 1-2-1938]

5. ANÍBAL OTERO: *ESMORIZ* [FRAGMENTO]

CAPÍTULO XI

Os Consellos traballaban ó mesmo tempo cós piquetes da morte.

A primeira tanda dende que Esmoriz baixou ó patio xuntou persoas de moi distinta situación. Todos calaban ou protestaban sinceramente a súa inocencia. Un deles era Don Alexo, un médico libertino do que Esmoriz, home enxebre, consideraba que o castigo era xusto. Molestábao que mentres el se abstiña con dolorosos esforzos esperando o momento de ser bastante perfecto e forte para aspirar a unha perfección ideal, outros se lle adiantasen leda e despreocupadamente, sen pena ningunha, no camiño. Esmoriz o deleite inmoderado só o aceptaba unha vez coñecido o mundo, pero non así alodando a súa pureza, coa única que ofrecía posibilidades ó coñecemento. Tamén antes do Consello manifestara un optimismo ferinte; e ó considerarse fóra dos perigos que ameazaban a todos, considerábaos tamén excluído das posibilidades de salvación a que daba dereito o sufrimento.

Non embargante, cando ó día seguinte foi pola mañá á súa cela antes del erguerse e lle relatou o resultado do Consello, Esmoriz recolleu profundamente a imaxe do instante, con el na porta entreaberta, pálido e sereno. A lección de dominio sobre si mesmo igualábaos ós seus ollos coa luz da mañá, sen necesidade do esforzo de reparalas dúas imaxes, senón trasfundíndoas unha na outra. E as engradas asomáronlle ós ollos naquel espertar. Don Alexo ollouno e Esmoriz quedou no seu entender desculpado de non dicir nada.

A Don Alexo víao polas mañás principalmente e esta era a imaxe que predominaba del, percorrendo as celas co seu traxe branco, fumando a súa pipa na compañía do xefe despois do reconto. A Costa Freda, outro dos que ían ir ó Consello, a penas o vía en todo o día. Non tiña personalidade e andaba mesturado con uns e con outros. Gustaba de perderse entre os descoñecidos, de esquece-lo seu signo e recoñecemento baixo o ceo. Outro era un que estaba sempre estomballado no catre, en pixama, contando sucesos da súa vida axitada xa dende a nenez e o conto da súa fuga da casa paterna ó monte

cunha pistola corría todo o patio. Outro, aínda, estaba na súa cela case sempre coa porta entornada. A un último, en fin, non o notara sequera entre tódolos do patio. De todos xeitos, Esmoriz procuraba velos o menos posible para non ferilos coa visión de ser sobrevivente. Unha vez puxéronse a falar con Don Alexo, a quen consideraba o máis intelixente.

—Poucos serán os que se salven dos que estamos aquí —dixo un a modo de consolo para eles.

Esmoriz subliñara:

—O tempo que tarden en face-los Consellos, se non imos antes sen el.

—Vostede non ten nada, nada máis que unha confusión, que logo se aclarará —dixera entón don Alexo—. Vostede está mais seguro que carracuca.

Esmoriz mirouno ós ollos, gazarros, e pareceulle ver neles a cor do mar na ribeira do alén, aínda que as sombras deles, para ferilo máis, fosen as mesmas que caían sobre el dende as arcadas de pedra. El nunca pensara que a morte podía facerse imaxe non repelente, viva, que se confundía coa vida mesma. Por primeira vez na súa vida sentiu-se confundido coa materia e coas imaxes de todo o Universo, incapaz de destacarse nel e de dar noticia de si con ningunha idea nin con ningún movemento. Podía telos coma antes, ben lembraba esta posibilidade, pero non sobreviñan porque xa non cría neles. Saíuse do grupo e volveu ó seu paseo solitario, esperando que pasase aquilo e que se impuxesen as forzas do día en que foi creado. ¡Que diferencia de cando dicía orgulloso: “eu non recoñezo máis principio có do meu pensamento”! Agora tiña que refuxiarse no que ignoraba de si mesmo como base para sostérse.

Esmoriz evitou dende aquela aínda máis o encontrarse con eles. Xa non quixo seguir na luz, demasiado viva pois tamén era del o proceso daquelas vidas e limitouse a seguila, polos relatos que o seu compaño lle daba, na luz máis suave e indecisa da súa conciencia imaxinativa. Así, distraídas as cousas, non o ferían, quedaban impersonalizados sen o tempo vivo do espacío, situados nun plano inmaterial abstracto onde eran más fáceis de manexar insensiblemente.

Corrían os rumores máis fantásticos respecto do seu indulto e eles críanos. Un era que varios deputados galegos se arrimaran á costa nun barco de guerra para tratar do seu intercambio. Outro, que este fracasara porque eles pedían cartos. Outra vez era a Cruz Vermella da que eran socios con medalla de honra. Outra, os bispos. Outra, o Presidente de P. Z. A., que nos días de optimismo imitaba na misa admirablemente con onomatopeas o rumor dos rezos, lembrou que de pequeno, no colexio onde estudiara lle ensinaran a axudar á misa e para demostrar a todos que áinda non o esquecera pasou, dende as últimas fileiras onde adoitaba situarse, ata o altar a facer de acólito. Don Pexerto, que sempre fora persoa piadosa, andaba ostensiblemente co coxín para axeonllarse ó lombo. O outro, escareixado, cando a confesión xeral, despois de vence-la estoxanza do fillo, arremetía contra todo o que trataba de quedar. Pensaba que os tiña convencidos a todos, pero áinda faltaba Esmoriz, pechado na súa cela e disposto a morrer antes de macula-la súa conciencia, a súa enxebreza espiritual, o fondo enxebre da súa sinceridade de onde fluía toda a confianza en si mesmo. As alegacións do que podía pasarle a el non lle fixeron efecto, pero cando dixeron que o interese verdadeiro deles era non dar lugar ós seus inimigos de mordelos, áinda que Esmoriz sabía que aquilo era unha estupidez que non sería interpretada como eles querían, tampouco quería aparecer ós ollos deles como insensible á súa desgracia. Lembrou tamén que Dostoievski acostumaba vence-la súa estoxanza como proba de grandeza espiritual, e pensou que el debía tamén facelo. Os grandes modelos históricos da súa época feliz lonxe da vida, áinda influían nel en momentos en que esta agadoupaba, traéndolle a aura dos días que el pensaba pasados para sempre sen lembranza posible da realidade actual. Pensou tamén que non debía ser remiso a probar de todo, camiño da súa integración coa vida, como estaba xa por forza dela.

Entrou na cela e antes de que se afixera á escuridade unha man puxou por el para que se axeonllara. Era un franciscano novo, e rostro cerúleo, suave e mímino. Pensou que aquel ser estaba tamén dominado por unha fantasía e non lle repugnou, áinda que ó primeiro lle dera a impresión de que a súa éxtase era finxida. Estaba encerrado nun círculo más restrinxido có seu, pois era o descrito por outro home, e non o mundo infinito, e vindo xa deatrás en número indefinible.

Pero ó día seguinte coa ceremonia da Comuñón resucitou a súa estoxanza. Sentiuse perdido e triste, sen forza espiritual, sen confianza nela, pois esta baseábase na enxebreza física e moral, e esta última, que parecía a más fácil de manter, fora a que perdera antes. El non era unha persoa xa, independente como el a concibira sempre, senón un ser perdido no mundo e suxeito ós vaivéns del. Esta idea de ser era más infeliz cá de persoa, pero abríalle mellor o camiño da morte; sempre pensara que a de persoa era inferior, pero agora cría que a de ser abríalle mellor a compresión do mundo, do nacemento e da morte. Era o fundamental loitar por este, non pola perfección daquela; e a vida como lograda satisfacía por si soa e desaparecía o desgusto de, no outro caso, non logra-la perfección a que por tela parecía un obrigado. Só lle faltaba perfección a aquela idea. Xa antes tivera mostras do seu valor cando chegou a pensar todo o que atanguía na realidade cun valor excepcional, cando antes bastaba que unha cousa chegase a realidade para que el a estoxase como baixa para o espírito, que se dedicaba a atanguer outra para baixala tamén. Pero non chegara a desenvolverse tanto como agora nin a albiscá-las grandes perspectivas dela e a grandeza espiritual que tiña.

Pero da perda da súa enxebreza non o consolaban estas consideracións; a moral, cousa estraña, fixolle perder todo valor á física; parecía que ambas formaban un todo indisoluble. E un día estalou con eles:

—Estannos matando e nós aínda lles bicámo-las mans.

El comprendeu por que llo dicía, entristeceu e baixou a ollada.

Pasoulle este estalido a Esmoriz, pero irritába que puxesen a súa esperanza en estupideces. Tiña un profundo senso da realidade, a pesar da imaxinación que facía dela, e irritába que non se axustasen escodigamente a ela, para darlle a liña mental fácil que el buscaba para todos. Ó saí-los más da liña que el trazara para eles era facer imposible a asimilación da imaxe, e aínda que más tarde a realidade a confirmase, tampouco a podía asimilar como realidade enxebre porque era fóra de tempo.

Cando se cumpriron os oito días tiveron unha grande esperanza. Na visita dixéronles que xa estaba todo preparado, as fosas abertas, e que deran orde de suspende-la execución. Esmoriz non cría nada.

Atíñase á anécdota que circulaba: “Acabo de firma-la sentencia de morte dun sobriño meu”.

Conforme pasaba o tempo afastábanse da súa alma camiño da morte. Xa se revolveran, causándolle a Esmoriz un problema espiritual de difícil solución, o de volver desandar coas súas imaxes o camiño tan verdadeira e emocionalmente andado. Isto quizais o puidese facer consigo mesmo, pero con outros non. Agora consideraba só a repercusión que o fusilamento tería nos máis:

—Se matan a estes que tantas amizades teñen, ¿que será de nós?

Estaban esperando que os sacasen dunha noite para outra. Chovía aqueles días e Esmoriz pensaba que con aquel tempo non os podían sacar. Moito tempo pensou isto consigo mesmo, pero unha vez que o dixo veuse a terra. Laudelino dixéralle:

—Por iso non deixan de fusilalos.

[Aníbal Otero, *Esmoriz*, Edición de Claudio Rodríguez Fer, Armando Requeixo e Miguel Anxo Murado, Santiago de Compostela, Sotelo Blanco, 1994, páxs. 79-83]

VI

ESCOLMA DE POESÍA E PROSA SOBRE O 36

1. XERVASIO PAZ LESTÓN: “CONTRA A INXUSTIZA”

Contra a Inxustiza²³

Despóis de emudecer por algúн tempo
vou tanxer novamente a homilde lira
que ficaba entre os trastos do alfaiado
como cousas de máis, que non se estila.

Arrumbeina nun intre en que pensaba
que se foran os tempos da poesía
botado pol-o cheiro dos bandullos
arrotantes de afáns sensualistas.

En tal mundo fedente de podremias
culminou a maior da inomiñas:
o feixismo mundial fundío a Hispania
nos horrores da guerra “fratricida”,

e, único e feroz, chantoulle as poutas
entre verbas de gozo ou cobardía,
aloubando aos ministros “salvadores”
ou lixándoa con hordas asesiñas.

Arde agora en rencor a patria amada
e famenta entre ferros agoniza;
cumprindo meu deber de irlle en axuda
cantarei sen delor en agres rimas.

Para elo fun buscar ao alfaiado,
entre telas de araña e polvo, a lira,
pois será meu fusil cando combata
pol-a causa sublime da xusticia.

²³ Poema manuscrito no que aparece, da man do autor, a data “Agosto de 1936”. Cfr. Miro Villar, *A poesía galega de Xervasio Paz Lestón. Edición e estudio*, Sada, Ediciós do Castro, 1998, páxs. 449-450. Anteriormente foi reproducido por Rafa Villar, “Novas de América: a poesía de Paz Lestón”, *Revista das Letras do Correo Galego*, 2-3-1995.

¡Quén pudera arrincar das suas cordas
as rexes e rebertes armoñías
de Brañas e Pondal, de Añón e Curros,
de Lamas Carvajal, de Rosalía!...

Sí, quixerá emular dos precursores
os cantos en defensa de Galicia,
dos tempos que aturaba de Castela,
noxenta i aldraxante tiranía.

E quixerá emular tamen aos bardos
da gran xeneración de Cabanillas,
López Abente, Taibo e moitos outros
que honoran nosa patria nestes días...

Tal desejo, sei ben, é un imposible,
mais, con todo, terán as cousas miñas,
si non esa luz que irradia o xenio,
fervor de indiñación contra inxusticia.

Cada verso ha de ser coma un disparo
contra a fera e sangrenta tiranía;
cada estrofa de epítetos violentos,
andanada total de bateiría.

Xervasio Paz Lestón

2. NADEL (FLORENCIO DELGADO GURRIARÁN): “ALEXANDRE BÓVEDA”

Alexandre Bóveda²⁴

Acesa luz dun malogrado abrente,
circio mestre, de circia mocedade,
siso, pulo, paixón, saber, bondade
corazón, xeneroso, limpia mente.

Barudo paladín na loita urxente
—viñera o tempo da maturidade—
man na fouce, segache a nosa herdade,
á chamada dos bardos obedente.

A tua vida foi curta e non puideche
cumprir, daqueles, o mandato inteiro,
mais, ao dal-o teu sangue, ti soupeche,
martir e loitador, trunfar da morte,
ao conqueril-o posto de guieiro
da Galiza inmortal, esgrevia e forte!

Nadel

²⁴ *Cancioneiro da loita galega*, México, Partido Galeguista, 1943, páx. 79. [Facsímile en Sada, Ediciós do Castro, 1996].

3. CELSO EMILIO FERREIRO: DOUS POEMAS DE O SOÑO SULAGADO [1955]

Dempois²⁵

¿Tí non sabes que eu teño outras perguntas
—poutas sanguentas sobre a miña gorxa—
e ninguén me contesta?

Que inda non sei por qué dioses iñotos
morreron tantos mozos que pasaban
cantando ledamente
cando o solpor durmía sobre os pinos.

Nin sei por qué non cantan ises nenos
que xogan a ser homes polas rúas
con tristura de páxaros mollados.

I esas doridas nais de doces ollos
coutados de violedas,
inda non sei por qué choran magoadas
baixo un ceo impasíbel
cheos de cinza os colos.

Non me pregunte nada.

Celso Emilio Ferreiro

²⁵ Celso Emilio Ferreiro, *O sono sulagado*, Vigo, Alba, 1955, e *O soñu sulagado*, Madrid, Akal, 1975.

O asesino

Nin cadeias nin leises o persiguen,
mais nunca será libre.

Os seus brazos sanguentos van atados
ao invisíbel cepo do remorso.

Pra il son as horrendas cárceres do insono
e as bágoas que levedan as angurias
alucinadas de silencio e noite.

Un escuro terror vaille nas veas
coma cavados mestos rebulindo,
ou coma treponemas sulagados
no transfondo do ser.

Pra il son as olladas derradeiras
que xermolan vindicta
nas revoltas de tódalas estradas.
As olladas dos mortos que morreron
afogados en sangue
tremendo coma bimbios.

Illado vai do mundo
envolto en ollos pasmos que o interrogan
dende tó dolos ángulos berrando.

Celso Emilio Ferreiro

4. VALENTÍN PAZ-ANDRADE: “ILLA DO AMOR, ILLA DA MORTE”

Illa do amor, illa da morte²⁶

Para Álvaro Xil Varela

Empréstame, Meendinho, tua voce meioeval,
aquela que o de Cangas e Martín tamén tiñan.
A voz que na cantiga de San Simón illeiro,
como cisne migrado do seu niñal luciras.

Empréstame, Meendinho, tua voce lembradoira,
e que dobrén os sinos da ermida “ante o altar”,
pol-o fin sanguíñento que un día iría a ter
a Illa que nascera baixo o sino de amare.

“Cercaron” a tua amiga “ondas que grandes son”,
triste espera que foi de “amor do meu amigo”
en solpores de ouro e noites de luar,
que co tempo serían antehoras do crime.

Tua amiga “barqueiro” nin “remador” tuvera,
mais a “morrer fremosa” no “mar maior”
se aviña; os fusiles un día outras ondas levaron
transvirando pra morte o sino dos amores.

Pois viñeron os días da trinca de vermellos,
das listas amañadas pol-a mao de ninguén,
das noites desveladas a corazón batente,
dos corpos derrubados no veiral dos arcéns.

²⁶ Valentín Paz-Andrade, *Cen chaves de sombra*, Sada, Ediciós do Castro, 1979.

As noites de arrepío rente dos cabezales
de chaves que tilintan por corredor deserto,
das sacas a sinistra luzada dos mencerés
dos disparos que estouran o xelo dos silencios.

Devolvo, meu Meendinho, tua lembranza ao sono
a páxina máis nidia que vivíu San Simón.
A illa dos amores pra a morte requisada,
con predestiño a groria que o malfado crebou.

Devolvo teu amor e co-a delor eu fico,
no anceio de que volva a poesía a ser,
aquél verbo de luz que a San Simón prestaras,
ben alleo a pauliña que ainda viría a ter.

Pousa Nova do Mar, 1976

Valentín Paz-Andrade

5. XAVIER SEOANE: “(LEMBRANZA DE 1936)”

(lembranza de 1936)²⁷

descendimos gozosos
recolledo campánulas hipnóticas
dalias e mirto
papoulas como cofres
polo vello camiño
os antigos “paseos”
das multiples detonacións
amámonos
quizais
onde outros fican mortos
semente
de salouco
voltamos pensativos e gozosos
no serán silencioso
nen un grilo erguía a voz

Xavier Seoane

²⁷ Xavier Seoane, *A caluga do paxaro*, A Coruña, 1979. Reproducido en VV. AA., *Desde 1936. Homenaxe da poesía e da plástica galega aos que loitaron pola liberdade*, Sada, Ediciós do Castro, 1995.

6. ANTÓN TOVAR: “ANO 1938”

Ano 1938²⁸

O día ficou ceguiño
entre as faldras da Susa.
Era un can torturado
polas maos asasinhas dos infames
que ergúían himnos solemnes
á gran Patria con maiúscula.

E Don Vicente ía faguendo cos seus dedos
de pensador coutado, aterrecido,
paxaros no miolo humilde
do pan das sobremesas.
Ás que o levasen encollido e indefenso
ó seu Oriente máxico
onde n-hai mortos nas cunetas
e no faiado do soño, en troques,
hai un acougo de berces santos e regatos quedos.

Mailos esguíos mortos da Galiza
pousaban coma nichas
debaixo do mantelo insomne da primavera.

Mortos que ninguén había de vingar.

Xa no coartel dos abandeirados
da grande Patria
tanguían as cornetas os seus himnos
enferruxados
que anunciaban a tristura
silenciosa e eterna.

Antón Tovar

²⁸ Antón Tovar, *Calados esconxuros*, Vigo, Xerais, 1980.

7. VICENTE ARAGUAS: “AGACHADO (verán do 36)”

Agachado (verán do 1936)²⁹

NENOS xogando á billarda; o sol de agosto
verde a brillar na túa retina; burato
da parede; nas marelás páxinas do Heraldo
de pan e queixo espalladas miguiñas.
Eco incerto e cruel;
a voz de Queipo na Telefunken da casa veciña.

Vicente Araguas

²⁹ Vicente Araguas, *Xuvia*, Ferrol, 1983. Reproducido en Vicente Araguas, *Billarda*, Edición bilingüe, Madrid, Huerga y Fierro, 1999.

8. CLAUDIO RODRÍGUEZ FER: “LUÍS PIMENTEL”

Luís Pimentel³⁰

¿Léembraste amigo Luís de Lugo libre
antes do espanto sobre a lama?
Entraba a mañá pola túa praza
e a lúa abandonaba os bancos da alameda.
Desde a fiesta acristalada
veías levitar a túa cidade
no espello que levaba un obreiro
enriba da cabeza.
Baixabas con cuidado
por non crebar as sabas da néboa
e lentamente só ti paseabas.
(Lonxe os arrabaldos se achegaban).
A música do palco
poña luvas brancas ás bandeiras.
Despois viña o solpor:
a hora na que a cidade era paisaxe.
Pola rúa subían as casas en muletas
e as murallas durmían redondas e brandas.
Ti dicías: “Solpores da miña vila,
longos, case eternos.
(Os anos pasan rápidos;
os días, lentos”).
E Lugo abandonábase á noite
velado polo seu poeta de garda.

Pero unha noite lenta de solpores
desamparaches de versos tanta calma.
E ti que creías que nun pobo pequeno
non había asasinos
comprendiches que a cidade morrera.

³⁰ Claudio Rodríguez Fer, *Lugo blues*, Lugo, 1987.

Con ninguén podías trocar o teu sorriso
e todos os rostros resultaban forasteiros.
Para ti xamais volverían ser ledas
as bandeiras que sangan anilina.

Os arrabaldos abatidos a balazos
queimaban os últimos farrapos
e os sulcos abríanse aos cadávres
que enchían de metralla as vísceras da terra.
E cada verso que escribías
resultaba ser un sulco de bágoas
que se convertía en cuneta.
¿Léembraste amigo Luís de Lugo en loito
baixo a sombra fugacísima das balas?

Poeta en nicho
cruzaches aínda a ponte do terror
e houbo máis palabras para os teus versos.
(Ti sabías que a cidade morrera).
Seguramente un día
saudaches aos meus pais
no parque ou na alameda
e dixéchesme algo
porque eu xa cumprira un ano
e mantiña implacábel a ledicia.
Pero ti sabías como ninguén
que os nenos tamén morren
que existen nenos solitarios e tristes
estraños nenos
que coñecen a morte.
Prematuramente desvelado
eu nunca esquecí a túa canción
para que un neno non durma.
(Nos arrabaldos xa non quedaban nenos).
¿Léembraste amigo Luís de tanta sombra
sen luces pola brétema de Lugo?

Claudio Rodríguez Fer

9. ANTÓN AVILÉS DE TARAMANCOS: “Non enterrar os mortos...”

Non enterrar os mortos. Esta terra non é
un código civil de enterramentos, lápidas, baldaquinos.
Esta terra non é. Non é cinza o que temos,
é fornalla de arrequencer os corpos para a vida.

Baixo das oliveiras e dos freixos, nas raiceiras do souto
non van mortos, é un coro estrepitoso que se abre
nas fontenlas dos eidos, nos tremos, nos vulcáns
se os houber. Se pos a pedra do mural da casa
vas pondo a carne mineral doutrora. Se pos
o xabre por mallar na eira pos unha fronte pálida,
un sorriso, pos unha pel na néboa doutro tempo.
¡Están tanto connosco! Están feridos de óxido
da vella coitelada que a morte lle ofrendou, mais iluminan
o único camiño que nos queda.

¿En que se asenta o pan senón nos dedos
que se luíron de espallar semente? O saibo vén
dos corpos que se aniñan no corazón da terra.

Coma un froito. O zume que desprende o chuchamel
vén dos labios da noiva amortallada. Tan viva
no seu perfume cada primavera. Nesta terra non hai
mortos como nas outras. Tan só hai devanceiros
xente que nos percorre o tecido das veas,
que se asoman no xesto, e perfíguran a nosa face
nun lizgairo carís do que eles foron, nun lizgairo
modo de andar quezais. Todos se deitan
con un amor tan grande nas entrañas
para facer o firme desta terra. Con eles vai o cántico,
a palabra labrada vén do fondo onde eles aran, cantan,
laboureen nesa restreva eterna que soergue
as cúpulas da patria sempre viva³¹.

Antón Avilés de Taramancos

³¹ Antón Avilés de Taramancos, “Obra inmisericorde”, *Boletín Galego de Literatura*, nº 3, Universidade de Santiago, maio de 1990. Reproducido en VV. AA., *Desde 1936. Homenaxe da poesía e da plástica galega aos que loitaron pola liberdade*, Sada, Edicións do Castro, 1995.

10. XOSÉ LUÍS MÉNDEZ FERRÍN: “PONTEVEDRA”

Pontevedra³²

Zbarski, Adrio, Bóveda, fouces, martelos, patria.
Xullo do trinta e seis, cando a vergoña abafa.
Ludres, bostas, apóstemas, enfóuzannos a ialma.
Na Caeira un piñeiro secou de tantas balas.
Corvos de alma de aceiro pairaban sobre a Fracha.
Poio Pequeno éravos un lugar sen lembranza.
Na Moureira laiábanse os xeiteiros e as lanchas.
Casino, tres da tarde, xarutos, gargalladas,
Víctor Lis de uniforme narrando a paseata
en canto Bernardito López arregañaba
a dentamia de ouro, a dentamia canalla.
Pola Rúa da Oliva case ninguén falaba.
Era todo silencio en Mourente e na Parda.
Carne de testemuño os veigais estercaba.
Xullo, noventa e dous, resistimos, qué pasa.
Os mortos non vingados nos coutan a esperanza.
Zbarski, Adrio, Bóveda, fouces, martelos, patria.

Vigo 1992.

Xosé Luís Méndez Ferrín

³² Xosé Luís Méndez Ferrín, *Estirpe*, Vigo, Xerais, 1994. Reproducido en VV. AA., *Desde 1936. Homenaxe da poesía e da plástica galega aos que loitaron pola liberdade*, Sada, Ediciós do Castro, 1995.

11. XOSÉ MANOEL POSE MESURA: “A VÍCTOR FRAIZ”

A Víctor Fraiz³³

(No 60 Cabodano do seu Fusilamento)

En Vigo, si, no seu Vigo,
Na súa cidade amada,
Luxaron o limpo ceo
Abóiteres da madrugada,
E andaba a morte no ar
Dende os montes ata as praias.
Cribáronlle a voz a un anxo
Naquel setembro de rabia,
Apagaron a candeas
Que más acesa brilaba
E a lúa bailou na Ría
A súa más triste danza
Ata asulagar Galicia
Co seu diluvio de bágoas.
O Castro tremou ferido
Coa morte xa nas entranas,
Murcháronse as oliveiras
Por non semellarse ós gardas.
O vento, morte de pólvora,
No corazón se cravaba.
Compañheiro, Víctor Fraiz,
¡Que de gorxas apagadas
Dende entón, na Longa Noite!
¡Que de soños e esperanzas
Viñeron aquí, contigo,
A ser semente abonada!

³³ Mecanoscrito inédito e datado polo autor: “Vigo, 3 de outubro de 1997”.

A túa “Escuela Vivida”,
O teu martirio na alba,
O canto libre nos beizos
Que a cotío ti cantabas,
O teu ensino, Maestro,
A túa loita solidaria
Hannos ser guía: áinda hoxe
Seguen facéndonos falla.
¡Séxache livián a terra
e pola túa vida: Gracias!

Xosé Manoel Pose Mesura

12. ANTÓN LOPO: “SUÁREZ PICALLO”

Suárez Picallo³⁴

Un instante
e a beleza enche os ollos
e o cuspe baña as amígdalas
e as nádegas son acuáticas.
¿Lembras, Suárez Picallo,
os falanxistas baixar pola Gran Vía
como barcos recén pintados de azul?

Antón Lopo

³⁴ Antón Lopo, *Pronomes*, A Coruña, Espiral Maior, 1998.

13. XOSÉ MARÍA ÁLVAREZ CÁCCAMO: “DOCTOR Darío Álvarez Limeses”

DOCTOR Darío Álvarez Limeses,
cincuenta e oito anos,
veciño desta vila,
na cidade de Tui
a dezaseis de outubro
outorga testamento.

Aos seis fillos encarga
que cuiden moito á nai.
Que vai tranquilo á morte,
que con serenidade
acepta. Pede a todos
que nas tribulacións
do mundo e máis na dor
que a vida vai traer
teñan moita paciencia.

Asimesmo asegura
que mentres isto dicta
está a sentir un grande
consolo. Nesta hora
pensa na súa muller,
Dona María Blázquez,
e tamén nos seus fillos
con máis amor que nunca.
E non quere que choren³⁵.

Xosé María Álvarez Cáccamo

³⁵ Xosé María Álvarez Cáccamo, *Os cadernos da ira*, A Coruña, Espiral Maior, 1999.

14. RAMÓN DE VALENZUELA: *NON AGARDEI POR NINGUÉN* [FRAGMENTO]

A brétema seguía cando comenzamos a rubir. A subida cansaba máis e afrouxamos o paso.

—Teño a boca reseca —dixo Barreiro.

—Iso nin dicilo debías, sendo como es furriel —contestoulle Bernaldo.

Os catro, ao mesmo tempo, ollamos a alambrada. Démonos unha aperta con ganas de aturuxar.

Achegámonos a ela a modiño, e con dous cañotos axuntamos dous arames para ver se estaban electrizados. Despois fomos pasando un tras de outro.

Non había ninguén gardando aquilo. Por min, e non sei se por eles, cruzou a sensación de espanto. Imaxineime noutra posición abandonada.

Reaxín súpeto, e díxenlle aos tres caladamente:

—Non teño dúbida que esta é unha posición republicana, pero, por se acaso, ao primeiro que atopemos deixámolo falar denantes que nós falemos. Se resultasen ser franquistas dicímoslle que fomos á aldea para buscar unhas tellas, porque sabíamos que aquilo estaba ocupado por eles e non había perigo. Despois a brétema fíxonos trocar o camiño.

Notei que o meu argumento caera como xeada enriba do seu entusiasmo.

Remoendo a situación volvemos a subir. Cando apareceu unha chabola, aceneilles que parisen e entrei só.

Estaban tres soldados sentados nos petates. Un deles, dixo:

—Levamos dúas horas agardando por ti.

Eu miraba para eles para ver de lles distinguir algo que me orientase, mais non acertaba con nada.

—¿A quen afeitas primeiro? —dixo un—. Aféitame a min, que teño que ir axudar ao Comisario.

Aquela verba clarexoume todo. Subiu por todo min unha ledicia desbordante.

—¡Son fuxido! ¡Somos catro fuxidos!

Barreiro, Madruga e Bernaldo sentiron as miñas expresións e achegáronse. Comenzamos a nos dar apertas uns aos outros.

Correuse a nova e viñan soldados de todas as beiras que nos daban cartos e tabaco.

Fixéronlle paso a un Comisario. Un mozo novo galego que me perguntou:

—¿De onde sodes?

—Da segunda compañía do 8 Batallón de Árgel —respondinlle.

—¿Sodes os catro galegos?

—Non, un é estremeño, pero canta galego coma nós.

—Alí había un que tocaba cantigas nun pífano.

Eu quitei a frauta e amostreilla rindo.

—Aquí a trouxen.

Leváronnos a todos ao posto do Comandante que tamén era galego, o Comandante Marcos, que vivira en Santiago e tiña noticia de min. Recibiunos con ledicia.

—Quero avisar a Castelao —pedinlle—. Quixera que o avisasen hoxe mesmo.

—Redacta un telegrama —contestoume ao mesmo tempo que me daba pluma e papel.

Senteime a carón dunha mesa e escribín:

“Chamei por todos, non agardei por ningúén”.

Ramón de Valenzuela

[Ramón de Valenzuela, *Non agardei por ningúén*, Buenos Aires, Citania, 1957, e Madrid, Akal, 1976 (2^a)]

15. RICARDO CARVALHO CALERO: SCÓRPIO [FRAGMENTO]

XVI

Casado

Estamos em guerra, e nom sabemos cando esta guerra acabará. À parte de umha frente no Guadarrama e Somosierra, Madrid tem que atender ao sítio do Alcázar de Toledo. E à “quinta coluna”, como dim que chamou Mola à força dos fascistas camuflados que esperam ou esperavam ser os primeiros em ocupar os edifícios públicos. Logo estám as mais frentes que nos ficam longe. A frente de Aragom, a frente de Andaluzia, a do Norte. Na guerra moderna hai que desconfiar dos partes oficiais. Enganar ao inimigo, e mesmo à populaçom civil ou ao exército próprio, pode formar parte da guerra psicológica.

Já figerom acto de presenza alguns avions do adversário. Nom sei con que fundamento, correu-se a voz de que um deles estava pilotado polo Comandante Franco, Ramom Franco, irmão do General. Ramom Franco, que nom hai muito hostilizava desde a esquerda ao governo de Azaña, e foi deputado comunistóide nas Constituintes.

Rafael levou-me a ver o deputado Castelao. Estivemos bastante tempo na pensom em que vive. Chegou outro deputado galeguista, Ramom Suárez Picalho. Conhecia algo ambos, porque Rafael mos apresentara no *Lucky Club*. Fala-se de organizar umha força de voluntários galegos. Tenhem-se algumhas notícias do sucedido em Galiza. Ali forom fusilados alguns generais leais à República, como Caridad Pita e o vicealmirante ou contralmirante Azarola. Ainda nom se sabe bem a sorte que correrom os políticos mais destacados da Frente Popular. “Que chefe político perderom os facciosos coa morte de Calvo Sotelo”, di Suárez Picalho. “Foi um assassinato, hai que condená-lo; mas como negar que restou à rebeliom um tanto importantísimo? Quem senom Calvo Sotelo ía ser o caudilho político do movimento subversivo?”.

Ricardo Carvalho Calero

[Ricardo Carvalho Calero, *Scórpio*, Santiago de Compostela, Sotelo Blanco, 1987]

16. CARLOS CASARES: OS MORTOS DAQUEL VERÁN [FRAGMENTO]

VIII

En cumprimento das ordes recibidas e por razóns de causa maior áinda non executadas, réndese a continuación informe sobre o testemuño de don Antonio Pérez Cid, alias Ciudadano Peseta, de vintenove anos de idade, casado e con familia, as cales razóns da citada dilación foron debidas a que o señor comandante militar da praza se negou a que o encarcerado puidese ser sometido a interrogatorio en tanto durase a instrucción e demais trámites relacionados coa causa que se lle segue polo delito de sedición, do cal se atopa na actualidade xulgado e condenado, con sentencia firme e inapelable, en espera de que esta sexa cumplimentada, circunstancia que permitiu que no día da data, ás oito horas, o individuo citado fose posto a disposición do funcionario que suscribe a fin de que respondese ás preguntas que este considerase pertinentes en relación coa información que se segue para esclarecer as presuntas responsabilidades de Abelardo Pampín González, alias Iscariote, e outros elementos igualmente subversivos pertencentes ó disolto sindicato; polo cal motivo, na hora arriba indicada presentouse o funcionario dicente na antiga fábrica de fécula de don Ubaldo García López, onde foi recibido pola autoridade militar ocupante das susoditas instalacións obsoletas, que o conduciu ata o vello lavadeiro da factoría, actualmente acondicionado como calabozo ou lugar de detención, atopándose co mencionado Antonio Pérez Cid, alias Ciudadano Peseta, que naquel momento descansaba nun xergón ou camastro botado no chan; o cal individuo se puxo de pé para recibir unha visita que con toda probabilidade non agardaba; pois o estado de nerviosismo que tal particularidade lle provocou non remitiu ata que o funcionario relatante lle fixo saber a razón da súa comparecencia, que tiña como único motivo interrogalo en relación con algúns feitos ou sucesos no seu día protagonizados por Abelardo Pampín González e os seus amigos e cómplices do sindicato, entre os cales se atopaba, como el mesmo reconeceu cando dixo que foran compañeiros na citada agrupación e que ámbolos dous participaran na folga levada a cabo contra as condicións de hixiene e seguridade en que se realizaba o traballo na Fábrica de don Andrés Fuentes Iglesias;

do cal dixo a continuación o interrogado que fora el mesmo en persoa, quérese decir o señor Fuente Iglesias, quen se presentara no domicilio do declarante na madrugada do vintecastro de xullo próximo pasado, armado con pistola e acompañado dunha tropa de non menos de dez homes que o detiveron e introduciron na camioneta branca da Fábrica e o conduciron despois en dirección ó Campo da Ladeira, onde foron interceptados por individuos de uniforme militar que se fixeron cargo del e o trasladaron ata o lugar que no día de hoxe ocupa o destacamento provisional destinado nesta praza.

Preguntado sobre a responsabilidade que Abelardo Pampín González, alias Iscariote, tivera nos sucesos violentos ocorridos na vila nos últimos cinco anos, durante os cales e concretamente no transcurso da Folga Xeral Revolucionaria, además de moitas outras accións igualmente condenables, tería ameazado a don Celestino Tejada Sabucedo, do comercio, e outras persoas da vila, ós cales prometera matar a golpes polas súas propias mans, para o cuio dixo que contaba cunha descomunal caxata con mazaroca e cravo na punta, respondeu o interrogado dicindo que a tal caxata entendía el que era unha broma que lle trouxera un irmán cando volvera cumprido do servicio militar e que el, quérese decir Pampín González, tiña colgada nunha parede da cociña e que a sacaba tódolos anos polo entroido para se divertir cos amigos, polo cal motivo sabía da súa existencia o señor Tejada Sabucedo, como sabían os demais veciños que lla viran, pero que eran sabedores igualmente do natural pacífico do referido Pampín González e do papel responsable por el desempeñado no seo do sindicato, no interior do cal estivo enfrentado desde sempre cos elementos más radicais e subversivos, especialmente polas propostas constantes destes últimos en contra do natural xuicio que corresponde a calquera persoa ben nacida, como sucedeu o día catorce de abril do ano mil novecentos trinta e tres, en que os revoltosos pretendían conmemorar o aniversario da proclamación da República con accións punitivas en contra do estamento eclesiástico, unha das cales se soubo que consistía nunha barbaridade monstruosa, indigna dun ser humano, como lles fixo saber Abelardo Pampín González, que os disuadiu con firmeza de executar estes e outros proxectos de natureza semellante. [...]

Carlos Casares

[Carlos Casares, *Os mortos daquel verán*, Vigo, Galaxia, 1987]

17. XOSÉ FERNÁNDEZ FERREIRO: AGOSTO DO 36 [FRAGMENTO]

II

Todo aquilo tan horrible e tan salvaxe empezou algunhas semanas antes, cando a Gregorio lle chegaron noticias de que os falanxistas o tiñan na lista para “darlle o paseo”, como xa fixeran con outros homes do concello. Non sería o primeiro que aparecese morto nas gábeas, sobre todo alá por Curtiñas e Lombiños. E aínda máis noutros municipios próximos ó de San Estevo, coma en Santabaia ou en Soutogrande, onde nun só día (ou nunha soa noite) “pasearon” a sete veciños, catro da mesma familia, entre eles unha muller e un rapaz de catorce anos.

O de ir por el “para pasealo” disque o comentara nunha taberna da vila, Manuel, un veciño da aldea de Santos (na mesma parroquia de As Fontiñas á que pertence Abades), quen da noite para a mañá, e sen que se saiba ben como nin como non, se convertera nun dos cabecillas do grupo de falanxistas que operaban pola contorna. Causa esta que, cando se soubo, a todos alarmou.

Manuel, coma o seu pai (que sempre andaba metido en pleitos por isto ou por aquilo, incluso cos parentes), era home fosco e vingativo, razón pola que a súa familia (á que chamaban os Garabís) non gozaba de moitas simpatías. “Xente ruín”, era o calificativo que se lles daba. Manuel nunca se levara ben con Gregorio, e esta inimistade xa arrincaba dos seus pais.

Por outra parte, á marxe dos vellos odios familiares e de cuestións políticas, Manuel tiña pendente un delicado contencioso con Gregorio, no que as mulleres andaban polo medio desde anos atrás. “Falando claro: Gregorio sacáralle a moza. Ou aquela a quen Manuel, metido en falsas ilusións, consideraba a súa moza sen ser tal. E isto sabiamos todos que non llo perdoaba, que ata así o dixo el en certa ocasión a pouco de acontece-los feitos. A moza, naturalmente, era a Sara”.

Por iso o día que Manuel apareceu na aldea cun fato de falanxistas, armados e vestidos daquela maneira, dicindo que ían acabar cos roxos e cos herexes, ninguén durmiu tranquilo en Abades. [...]

Xosé Fernández Ferreiro

[Xosé Fernández Ferreiro, *Agosto do 36*, Vigo, Xerais, 1991]

14

[...]

O primeiro de abril de 1939, Franco asinou o parte da victoria.

Hoxe celebramos a victoria de Deus, dixo o capelán na homilía da misa solemne celebrada no patio. E non o dixo con especial fachenda senón como quen constata a lei da gravidade. Había ese día gardas dispostos entre as ringleiras dos reclusos. Acudiran autoridades e o director non quería sorpresas desagradables, amotinamentos de risa ou de tose, coma xa tiña sucedido cando algúñ predicador botaba fel na ferida, bendicía a guerra que chamaba Cruzada e instábaos a arrepentírense, anxos caídos do bando de Belcebú, e a pregaren protección divina para o Caudillo Franco. O do capelán era, sen embargo, un fanatismo menos pedestre, de certa armazón teolóxica, perfilada en discusións cos presos, fanáticos os máis deles dos libros, de calquera, os que tivesen a man, fose a *Bibliotheca Sanctorum* ou *Maravillas de la vida de los insectos*. ¡Quen lles dera á curia! Sabían latín, Deus, sabían grego. Como aquel doutor Da Barca que un día enredou nunha arañeira de soma, psyche e pneúma.

Pneúma tes aletheias. O Espírito da Verdade. ¿Sabe? Iso é o que significa o Espírito Santo. Da Verdade, padre.

Deus non dirixe a batalla contra homes ás boas, dixo o capelán. Para Deus non hai criatura inimiga. É o pecado, a manifestación de Satanás, o que alporiza a Deus. Ademais, ¿quen somos nós dende a súa altura? Cabeciñas de alfinete. O que fai Deus é guiar a auga da historia, á maneira en que o muiñeiro goberna as canles do río. Deus guerrea contra o pecado non contra o pecadiño, que iso é cousa de nós, por medio da confesión, o arrepentimento e o perdón. Existe o pecado orixinal, o *peccatum originale*, estigma que levamos polo feito de nacer. E logo están os pecadiños, ¡ou os pecadazos!, da persoa *per se*, o *peccatum personale*, esas cambadelas do camiño. Pero o peor de todos, o que paira sobre nós, e que posuía unha parte de España os anos pasados, traizoando o seu ser esencial, foi o Pecado da Historia,

o Pecado con maiúscula. Esa caste terriblemente noxenta de Pecado prende sobre todo na vaidade do intelecto e na ignorancia dos más simples, arrastrados por tentacóns en forma de revolucións e disparatadas utopías sociais. Contra ese Pecado da Historia si que guerrea Deus. E como dabondo nos contan as Escrituras, existe a ira de Deus, unha ira que é xusta e implacable. E Deus, para a súa victoria, elixe os seus instrumentos. Os elixidos de Deus.

O capelán leu o telegrama que o papa Pío XII viña de enviarlle a Franco o 31 de marzo: “Alzando o noso corazón a Deus, damos sinceras gracias á Sua Excelencia pola victoria da católica España.”

Daquela escoitouse a primeira carraspeira.

Era o doutor Da Barca, contoulle Herbal a María da Visitação. Seino porque estaba ao seu carón e mireino con dureza, chamándoo á orde. Tiñamos instruccións de atallar calquera incidente. Pero á parte de miralo como a un bicho, cousa que a el tanto lle tiña, non sabía moi ben que facer. Era a súa unha tose seca, finxida, como a desa xente fina que vai aos concertos. Por iso para min case foi un alivio que a tose se estendese coma un contaxio entre todos os reclusos. Soaba coma un xigantesco carillón que se esbarrela do campanario.

Non sabíamos que facer. ¡Non íamos mallalos a todos en plena misa! As autoridades remexíanse inquietas nos asentos. No fondo, todos desexabamos que o capelán, polo demais home sabido, apagase o murmurio rebelde cun oportuno silencio. Pero el, como roda dentada que prende noutra más grande, estaba enardecido coa engrenaxe do propio sermón.

¡Existe a ira de Deus! ¡Foi a victoria de Deus!

E a súa voz ficou afogada polas toses, que agora xa non eran requintadas carraspeiras de ópera senón unha resaca de mar de fondo. E o director da prisión, aseteado polas miradas das autoridades, tivo o impulso de achegarse a el e moumearlle na orella que abreviara, que era o día da Victoria e de seguir a cousa así ían ter que celebralo cunha carnicería.

O rostro avermellado do capelán foi virando a pálido, ensumido pola fervenza de homes tusindo coma silicóticos. Calou, percorreu as

ringleiras con ollos desconcertados, como volvendo en si, e murmurou entre dentes uns latíns.

O que o capelán dixo e Herbal non podería lembrar, foi: *Ubi est mors stimulus tuus?*

Ao remate da cerimonia, o director deu os berros de rigor.

¡España! E escoitáronse só as voces das autoridades e dos gardas: ¡Unha!

¡España! Os presos seguían en silencio. Berraron os mesmos: ¡Grande!

¡España! E entón atronou toda a prisión: ¡Libre!

[...]

Manuel Rivas

[Manuel Rivas, *O lapis do carpinteiro*, Vigo, Xerais, 1998]

VII

ROSALIANA

1. EL ACTO A ROSALÍA CASTRO

Este que como todos los años se celebra ante la estatua de esa ilustre escritora gallega, reducirse a una misa que los galleguistas tuvieron esta mañana en la iglesia de Santo Domingo donde descansan sus restos y después rezóse un responso ante el sepulcro en el que descansa.

Cuantos festejos hubieran de celebrar los galleguistas en su honor quedan aplazados para el próximo año que es el centenario de su nacimiento.

[*El Compostelano*, Santiago de Compostela, 25-7-1936]

2. EL PRIMER CENTENARIO DE ROSALÍA DE CASTRO

ROSALÍA DE CASTRO

En los días de esta semana se ha cumplido el primer centenario del nacimiento, en Santiago de Compostela, de Rosalía de Castro, musa de Galicia. Las presentes circunstancias de España nos impiden, por ahora, dedicar a la conmemoración toda la importancia que merece. Hubiera sido nuestro deseo —y había sido nuestro propósito— dedicar a la genial poetisa un número extraordinario. Pero nos hemos de limitar a consagrarte un recuerdo emocionado, para que la fecha no pase desapercibida.

Días llegarán —cuando la paz reine de nuevo en nuestra Patria— en que consagre Galicia a Rosalía de Castro la plenitud de un homenaje que hoy no puede rendirle. En cuanto a nosotros, repetimos que nos limitamos hoy a recordar la fecha y a suplicar a nuestros lectores una piadosa oración por aquella gallega insigne que tantas glorias ha ofrendado a la literatura de Galicia.

* * *

Para nuestro número de hoy, hemos solicitado unas cuartillas de otro preclaro gallego: el insigne dramaturgo don Manuel Linares Rivas, que se halla entre nosotros. Nuestro ilustre paisano ha tenido la bondad de dedicarnos estas dos cuartillas, que ofrecemos hoy, junto con la semblanza que de Rosalía hizo su marido, como el mejor homenaje que en estos tiempos de austera sobriedad podemos ofrendar a su memoria. Hélas aquí:

Rosalía!... Nació: hizo bien. Murió: hizo aún mejor. Pero los que conocemos su vida y su obra no acabamos de comprenderlas juntas. Tanto dolor, tanto infortunio, su vida: tanta bondad, tanta dulzura, su obra. ¿Y cómo pudo armonizar cosas tan dispares? He ahí el secreto que sólo los privilegiados realizan fácilmente. A cada mal golpe añaden una dulzura más, y así llega un momento en que espontáneamente, casi inconscientemente, no hacen en la vida más que la asombrosa labor de estar ellos amargados y no dar para los demás sino muestras de transigencia y de amor. ¡Y qué distancia, con el mismo sedimento de la amargura, de las almas buenas, la de Rosalía, que sólo destilan miel, y las almas de esos otros amargados de hoy, que sólo han sabido ir al odio y al crimen!

**MANUEL LINARES RIVAS,
De la Academia Española**

[*El Ideal Gallego*, La Coruña, 28-2-1937]

3. ROSALÍA CASTRO

ROSALÍA CASTRO

Cumpríronse, n-estos días, os cen anos do nacemento do mais potente e fondo poeta que, hastra o noso tempo, teñen tido a raza, a terra e a lingua galegas, e un dos mais ilustres das letras universais: Rosalía Castro.

Galicia preparábase pra celebrar, coa resonancia, a eficacia e o agarimo que tan venturosa efemérides requería, este suceso fundamental na vida do seu espírito, que habría de ser relembrado con obras de tal alento —como as Antoloxías cíclicas que tiña en marcha o Seminario de Estudos Galegos— que quedasen coma fundamentais tamen, no intre da nosa Renacencia.

As forzas negras i-escuras da podremia falsamente hespañolas; os ímpetus disimulados, pro non mortos, da nosa anti-hestoria, levados pol-a man cega, airada e fanática d'unha Castela súpetamente entolecida c'unha loucura furiosa de sangue e destrucción —que ha ser, si Deus quer, a sua derradeira aventura— interrumpeu, unha vez mais, a vida fecunda das nacionalidás peninsulares, en cuio telar ibanse tecendo, resucitando e coordinando, as mais lexítimas e porvindeiras esencias d'un fondo movemento cultural d'integración ibérica, que había de ter moi cercanos froitos non somentes no tarreo da sua vida espiritoal, sinon da social e da económica.

Diante iste imperativo de sangue, que nos foi imposto, outra vegada, pol-a seca voz de mando da insepulta momia, Mariscala dos páramos, raíña das terras mortas e das almas mortas que a Hespaña arrastra ainda, como residuos da sua inliquida hestoria, Galicia ten que pasar pol-a afrenta de calar o nome de Rosalía, no momento en que todas las bocas dos homes, das mulleres e dos nenos galegos, debían de proclaimalo, como unha grandiosa oración himnaria, frente aos paisaxes axoenllados en éxtasis, baixo os ceos desplegados en bandeiras, e os mares entolecidos en aplauso de olas.

Quede este homaxe xubiloso, diferido, pro non olvidado. Galicia voltará a ser nosa, reconquistada das mans profanas que n'estos días a lixan co-a sangue escoada das veas mais ilustres da nosa casta. Entre os moitos deberes que temos xurados n'esta hora de loito e de humillación, no é o menor por certo, o de reconquistar este Santo Sepulcro da nosa Santa, das poutas que hoxe o profanan co seu contacto salvaxe.

E iste día, non lonxano, en que os nosos irmans poñan pe de novo en sagrada terra galega, será o pirmeiro en que a excelsa muller teña o homenaxe mais siñificativo de cantos se poderían abranguer pra celebrar o fasto venturoso do seu centenario: a libertade de Galicia para sempre.

[*Galicia*, Federación de Sociedades Gallegas, n.º 508, Buenos Aires, 28-2-1937]

4. EL CENTENARIO DE ROSALÍA CASTRO

EL CENTENARIO DE ROSALÍA CASTRO

La dolorida cantora de las riberas del Sar se quedó sin centenario. En Febrero se cumplieron los cien primeros años de su nacimiento, acaecido en Santiago.

Ya cuando, meses antes de la fecha memorable, se empezó a hablar de ella, estaba España excesivamente conturbada para que cualquiera idea de una brillante conmemoración pudiese prosperar. Desde estas columnas la hemos propugnado. Y desde Radio Vigo nuestro director consagró tres conferencias a la obra poética y a la vida de la genial artista entristecida. Hubo un instante entonces en que el Ayuntamiento de Padrón recogió la idea y se propuso patrocinarla,

lleno de entusiasmo. Pero muy pronto los sucesos que todos conocemos alejaron de nuestra nación la tranquilidad, la dulce paz, solo dentro de la cual podría celebrarse la obra de un poeta.

Pero la obligación de Galicia no puede prescribir. Esperemos a que las aguas se serenen. Entonces debe hablarse nuevamente del asunto. Y hacerse en grande la conmemoración del centenario.

* * *

En Buenos Aires, el **Centro Gallego**, cuyos entusiasmos son inagotables, dedicó el primer número de su revista de este año a Rosalía Castro. En su portada, aparece, a todo color, un hermoso retrato de la artista. Y en el texto se reproducen algunas de sus magníficas poesías y dos o tres trabajos dedicados a la artista. Entre éstos figura, con una fotografía de la casa donde murió Rosalía Castro, una crónica que **Jaime Solá** le había consagrado en las páginas de VIDA GALLEGA. Agradecemos mucho este honor que se nos hace.

[*Vida Gallega*, n.º 687, Vigo, 15-5-1937]

5. EUGENIO MONTES E ROSALÍA DE CASTRO

[...]

Refiriéndose a su poesía [a de Rosalía] dijo que su verso castellano es más entrañable que el escrito en gallego, porque éste mostraba el resentimiento del pueblo gallego, que en vano esperaba el abrazo fraternal.

[...]

["El homenaje de la colectividad gallega a nuestro camarada Eugenio Montes", *Falange Española*, Buenos Aires, 1-1-1938]

VIII
EPISTOLARIOS

1. CARTAS DE ALEXANDRE BÓVEDA NA MADRUGADA DO FUSILAMENTO [17-VIII-1936]

Madrugada do 17 de Agosto de 1.936

Irmán Pedro Basanta

Pontevedra

Querido Basanta:

C-unha fonda aperta de despedida, que lle prego faga extensiva a Xil e todol'os irmáns, o prego de que non se esqueza dos meus.

Xandro

ás 5 menos 5

Madrugada do 17 de Agosto do 1.936

Choliñas, miña Peque, Vidiña:

Quixen escribirche moito. Mais xa sabes canto poidera decirche.

Perdoame todo, que os peques me lembren sempre; que cumplas todol'os meus encárregos.

Eu, Almiña estaréi sempre en vós como che prometín.

Fallan uns minutos e teño valor, por vós, pola Terra, por todos. Vou tranquío.

Adeus, Vidiña. Vive pra os peques e os vellos, ¡abrazaos, confortaos! Sé Ti, miña Pequeniña admirable, a máis valente de todos. Alá sentirei ledicia e satisfacción de Ti e de todos.

Lembrareivos sempre, velarei sempre por vos.

Adeus. Contigo, cos peques, cos Velloz todos, estarei sempre na lembranza, na más grande, a más fonda, a más infinda das apertas, o voso

Xandro

P. S. / recei contigo

Madrugada do 1.936 [sic]

Querido Vitín:

Non sei si fixen ben ou mal en procurar que me axudases con proveito. En calquer caso foi con desexo do teu ben.

Eu morro tranquío; confío en que serei recibido donde todos queremos xuntarnos e fagoo con ledicia e confiando en Deus iste sacrificio. Quixen facer ben, traballei por Pontevedra, por Galicia e pola República e o trabucado xuicio dos homes (que eu perdoou e todos debedes perdoar) condéname.

Sé agora más home que endexamais porque é cando más o precisas, polos nosos vellos e polos nenos, de quen, sin que puidéramos esperalo, vas ser un pouco pai.

Confórtaos a todos e procura ser sempre bon. Non te arrepintas de canto ben teñas feito e podas ainda facer.

Vitinciño: Aos papás, a Vera, a Carlos, a Cesar, a todos, as miñas apertas.

Pra ti, irmanciño bon, a más grande que poidas recibir de

Alexandre

P.S. / Rezai por min que eu leembrarei-vos sempre e (se pudo, como espero) intercederei por vós. -ás 5 e 1/4

[Textos publicados en VV. AA., *Castelao e Bóveda irmáns!!*, Vigo, Extras A Nosa Terra 5/6, 1986, páx. 112. As dúas primeiras, tiradas de Xerardo Álvarez Gallego, *Vida, paixón e morte de Alexandre Bóveda*, Buenos Aires, Nós, 1972]

2. CARTA DE VÍCTOR CASAS A MANUEL GÓMEZ ROMÁN [2-XI-1936]

Cárcel de Pontevedra 2 Novembro 1936

Irmán
Manuel Gómez Román
Arquitecto
Vigo

Querido D. Manuel: Quero, niste intre, despedirme en vosté de todolos nosos irmáns. Non hei de entrar en detalles para lle explicar o asesinato que conmigo e demais compaÑeiros se cometeu, de todos los procesos habidos ha de resaltar sempre o noso: resolto de unha maneira craramente arbitraria obedecendo a un desexo de venganza e terror que polo visto necesitaron nistes intres en que xá teñen o convencimento absoluto da súa derrota. En fin; é triste e doroso morrer estupidamente, sin motivo ningún, e sobor todo cando xá se olla perto o trunfo da nosa Causa por virtude do aplastamento do movemento criminal que ensanguentou a Hespaña e no que a Galicia tocoulle o papel de mártir.

Pídolle a vosté e a todos que no intre do trunfo e de liquidación do sucedido non esquezan os culpabres. Confio en que seguirán traballando pola Terra encamiñándaoa xá polos vieiros da sua liberación definitiva. Reorgaicen o Partido, o noso grorioso Partido, e xá craramente, pois non pode haber dúbida para ninguén, con un matiz netamente esquierdista dentro das esencias vivas da persoalidade de Galicia.

Respecto aos meus, muller, fillos e nai, nada lle digo que non poida encargar sin verbas. Confio en que as familias dos que caímos non ficarán desamparadas. Agardo de vostedes se preocupen de que as dos galeguistas caídos teñan a compensación posibel.

E nada mais. Morro pensando nos meus e na miña Terra. Despídame de todos.

De todo corazón envialle unha aperta fonda seu irmán na Causa.

Víctor Casas

¡Viva Galicia Ceibe!

[Publicada en *Galicia hoy*, París, Ruedo Ibérico, 1966]

3. CARTA (INÉDITA) DE ANTONIO NORIEGA VARELA A ANTONIO NORIEGA ALMANSA [24-IV-1939]

[...] gracias a Dios, eres hombre de Cristo, y llevas mi sangre, que no es sangre de judíos, ni de rojos, ni de perros moscovitas y masones.
[...]

[...] sigue, te aconsejo, siempre, siempre, en Falanxe. [...]

4. CATRO CARTAS DE FRANCISCA HERRERA GARRIDO A PHILEAS LEBESGUE [2-V-1935, 16-IV-1937, 31-III-1938 e 28-VII-1940]

La Coruña: 2-5-935.

(Tabernas, 14-bajo)

Mr. Phileas Lebesgue:

[...]

Remítolle, así mesmo, isas novas, documentadas e por tanto, veraces, sobr'os crimes qu'os españoles debémoslle ó nunca abondo maledescido “socialismo”: niño de víboras, dispostas a devorare todo canto non seia o seu inacababre ódio po-la probe humanidade indefensa.

¿”Forzas ocultas”?... ¡Iso, è o verdugo, co-a maza erguida, sobre d'ista hoxe contrubada España. O inferno aberto e a masonería esparcida, eiquí, e alá, furando hastra a pretensión d'alcanzá-la cume: mais

Xesucristo Diviño, sabemos ben que no-nos abandonará. E Pai e Pai amorosísimo. Contrubar, sí, permíteo: vencer, non vencerán xamais!

N'isto, como en todo, atopámonos en prena conformidade spiritual.

Reciba a mais sinceira, afeitiva lembranza d'ista sua affma. amiga
s.s.q.e.a.s.m.

Francisca Herrera Garrido

P./S Non sei si lle dixen qu'iste meu derradeiro libro, pubricado no "Ideal Galego" d'ista cibdade, foi moito ben rescibido. Preparo unhas traduciós galegas de Shakespeare, a induzón d'un sábeo, castelan, alto cargo d-o Instituto Geográfico e Catastral: Dn. Vicente Inglada, grande admirador d-a nosa doce léngoa céltica.

¡Viva España!

¡Viva nuestro Generalísimo!

Santa María de Oleiros. (Coruña)

Abril. 16-II Año Triunfal!

Mr. Phileas Lebesgue

O meu distinto, moi estimado amigo:

Entérome, con grande sentimento, d-a tráxica morte d-a sua compañeiriña de vida, cariños, ledicias e coitas. Dóome de curazón leendo a mal fadada nova e apresúrome a lle enviar o meu mais sentido e siceiro pésame. O Noso Deus recibiría n-a Grória, a y-alma d-a finada; vida mais purificada po-lo purgatorio sofrido n-a postreira, tan doorosa doença. Ela pregará a Nosa Siñoriña da Soledá, hastra lograr a saude, mai-lo consolo do que foi o seu maior amore n-a vida.

No-no adimire iste meu longo, istrano silenzo. N-os mediados do mes de Marzo (936), fuximos d'aquel Madrid, que xa no-no era, senon cobixo d-as feras manifestaciós comunistas. Catro meses en Tuy, preto d'unha querida hirman e a chegada a ista sua casa o dazasete de Xulio, víspora do noso grandioso Movemento Nacional. Incomunicación co-a Crüña; sustos, registro d-as casas, en busca de armas. N-a capital: unhas horas de loita: o bendito elemento militar, imponéndose con puxanza nunca d'abondo louvada; o maldizoad Goberno, rendido: ¡A nosa Bandeira, santa, izada n-o edificio... ¡A Crüña por noso Franco! ¡Non se morre de alegría, cando ista sua vella amiga non morreu n'aqueles instantes! ¡O promeiro auto, que vimos pasar con soldados d'España!... Cantábamos, e riámos e botáballes bendicións, c'os beizos, c'os ollos e co-a y-alma! D'istonces acá, cada dia unha victoria groriosa! Por que iste home, amo d'España e d-as nossas vidas e d-os nosos corazós é moito mais que un home: é un enviado de Deus pra nos salvar e pra santificar de novo, a nosa Pátria qu'iles, os ruís querian vender a Rusia. Non contaron —¡os malpocados!...— con que tiñamos un General Franco, e uns soldados xamais vencidos, a menos qu'os vencera a traición. Isto elle unha cousa sobrenatural: por algo, a ista Guerra Santa, chámanlle moitos “A Guerra d-os milagros”, por que milagreira é, como outra algunha non foi. Se lle contara algúns casos, probados, quedaríase parviño!... Nada me atrevín a contarlle porque a sua Francia, encomenzaba a segui-los pasos d-a Espanha roxa: e como d'abondo e de moitos anos atrás, conozo ben o seu credo católico e o seu amor por todo canto íl nos impon, houben de temer por isa sua persoalidade, rexia, honoráble e inda mais notabre n-os seus tan prestixiosos como conocidos triunfos literarios; e preferín calar, hastra qué, en boa hora, escomenza a Francia Grande a reacionar, con un Goberno qué, —se Dió-lo quèr há tremar d-ela, restituíndo a seu primitivo sér.

De coitas spritues... ¡Qué lle direi! No Nadal de 1936, morria en Madrid un d-os mais queridos nosos sobriños. N'unha capital andaluza, persegúrono, encarcelárono, esixíronlle 50.000 Ptas. por un salvoconducto. ¡Tiña muller y cinco filliños en Madrid e a Madrid foi, pra salvarse ou morrer con eles. E alí alcanzouno unha bomba d-a nosa aviación: viviu tres horas(!) Con él morreron a sua filliña maior (9 anos!) un pequenijo, de 4 e-o cuñado d-a sua muller. E ista horrorosa

traxedia chegou á nosa nova o 24 e Xulio, víspora do noso Apostol Santiago. No Agosto siguiente soupemos a morte d'unha queridísima hirman: acaecida tamen en Madrid, no Agosto do ano anterior! Pequenas resultan tóda-las malaventuranzas materiaes, ó lado de tan grande delor. O piso (cuarto) arrendado en Madrid, está habitado por unha ruín familia roxa. ¡Todo se perdeu alí! Moblaxe, cuadros, catro cousas meritosas, d-os nosos antepasados, roupas e... o que mais lle doe á y-alma y vai a-o final, po-lo travallo saudoso que me custa nombralos: os recordos, santos, do millor d-as nosas vidas e aquel outro tesouriño, que dempois d'iles, é o que mais me apena: ¡os seus queridos libros! ¡tantos libros inestimabres; con adicatórias sentidísimas, os mais d'iles! Alí os seus: toda unha preciosa biblioteca galega, de novos e vellos. ¡E tanto bon libro castellano, hérdados e adquiridos con verdadeiro enamoramento! ¡Unha boa edición do “Quixote”, “Gil-Blás de Santillana”, os nosos grandes novelistas, os nosos melhores poetas... De verdade dígolle, que “unha ruina spritual”! ¡Tanta xente querida n'aquel Madrid d-os meus pecados! Dous rapaciños, —¡tan católicos, tan españoles! comprometidos nunha [...] dos fariseos! ¡Tanta familia e tantos amigos! ¡Nosa Virxen d-os Doores no-los salve!

Rógolle pacencia pra ista hestória de tantos meses atrás: é que debíalle unha expriación.

O Noso Diosiño tornou a nós. Onte celebrouse n-a Crüña a tradicional “Procesión d-os caladiños”, toda fervor, impeitizo, ¡amor! Sí, que escribín, unha memoria d-os meses malditos e moitas poesías patrióticas³⁶ pra “Radio Coruña”. Xa me contará d-os seus inestimabres traballos.

Sempre, (xa moi de vello,) a sua verdadeira amiga, moi afma.
s.s.q.ll.e.a.s.m.

Francisca Herrera Garrido

³⁶ NOTA DO EDITOR: Nun envoltorio separado aparecen os textos de tres poemas para Radio Coruña ós que se fai referencia na carta. Anotamos os títulos segundo aparecen nos textos: *Cadetes del Alcazar de Toledo*, *Al insuperable General, Excmo. e Ilt. sr. Don Francisco Franco, gloria de su siglo y honor y admiración de los siglos venideros* e *¡Nuestros soldados!*

Santa Maria de Oleiros (Coruña) Marzo. 31-1938³⁷

O meu sempre moi estimado amigo: Hoxe tan sôyo decirlle que vivimos e vivimos tranquilas, mais que moito feridas por perda de persoas ben queridas. Que nosa España viva tamén e reine groriosa: ¡groriosa sempre e benedecida por Deus!. Espero saber que recibiu esta, pra ll'esquirbir longo e documentado. Sempre a sua verdadeira, antigua amiga s.s.q.e. sua man

Fca. Herrera e Garrido

Julio. 28-940. Año del Pilar

Muy distinguido, preciado amigo: Causas extrañas a mi voluntad, impidiéronme participar ostensiblemente de sus emociones, ante los trastornos de la reciente metamorfosis francesa³⁸, que hoy rige el ponderado y ponderable General Petain, contra los designios maquiavélicos de aquel odioso “Frente Popular” semejante al que intentó, vanamente, la total ruina española. “Ha surgido el hombre”, invocado en una de mis últimas cartas. ¡Dolor de la sangre de los buenos, tan abundantemente vertida! ¡Dios no abandona jamás a los suyos! Muy lealmente deseále salud y paz y noticias detalladas de ella; su spre. muy Afma. amiga, s.s.q.e.s.m.

Francisca Herrera Garrido

[Textos publicados en Antón Figueroa, *Lecturas alleas*, Santiago de Compostela, Sotelo Blanco, 1996, páxs. 138-142]

³⁷ NOTA DO EDITOR: Trátase ainda dunha «Postal Gallega» que leva no seu anverso un poema en galego de *Almas de Muller*.

³⁸ NOTA DO EDITOR: No arquivo de Lebesgue encontramos unha tarxeta (cun selo que indica que foi rexeditada polo correo) dirixida a Herrera e datada o 11 de febreiro de 1941 pouco despois da ocupación. Nela refírese ós «terribles événements» do vran anterior e ó feito de que o seu fillo e o seu xenro están presos. Como dixemos, non regresan á casa ata o 1945.

5. CARTA DE RAMÓN PIÑEIRO A BEN-CHO-SHEY (XOSÉ RAMÓN FERNÁNDEZ-OXEA) [6-I-1940]

Lugo, día de Reises de 1940

Sr. D. Xosé Ramón F. Oxea

Cáceres

Querido Ben-Cho-Sei:

Con moito gusto aproveito a ocasión de poderlle mandar unha carta por conducto de enteira confianza, pois non hai millor xeito pra lle comunicar as novedades eiquí.

Comenzarei por contarlle o que fai a xente conocida:

O Ánxel Fole dá clases nunha Academia; Milucho Gil está en Madrid estudiando Ciencias Naturaes; Antón Figueroa está en Salamanca estudiando Meiciña; Vallina está empregado na Caixa Rexional Gallega; Antonio continúa coma sempre; Ramón Varela prepara oposiciones a Notarías; Filgueira foi trasladado a... Pontevedra; Castelao está en New-York faguendo dibuxos de negros; Martínez López está en Francia e vai marchar pra California, onde lle deron unha cátedra; J. Bal tamén anda por Norteamérica; del Riego está en Vigo, traballando con Valentín; Plácido Castro está na Cruña; os de Ourense xa sabe vostede diles.

Fai pouco tempo celebrou unha xuntanza a Academia Galega. Acordou reanudar a súa laboura (?) e continuar a publicación do Diccionario.

O Seminario continúa pechado, sin que haxa probabilidades de que recobre axiña aitividade. As Diputacións van a editar o Cancioeiro Musical de Galicia.

Do ambiente pouco se pode dicir. Vivimos con gran tranquilidade sin que ningúen nos moleste. É lástima que vostede non poida voltar pra Galicia, xa que, de estar eiquí, poderíase adicar de cheo aos traballos e investigación, único xeito de servir actualmente os intereses da

cultura galega. Neste campo de aitividades culturais, espero que non tardará en haber marxen pra labourar con eficacia. A volta da Monarquía (único desenlace posible de esta situación) traguerá ao ambiente un tono de máis tolerancia, e con eso xa se poden facer cousas serias.

Sin outra cousa por hoxe, reciba unha forte aperta do seu amigo e irmán.

R. Piñeiro

[Xesús Alonso Montero, *Ben-Cho-Shey. Mestre, político galeguista, etnógrafo, bibliófilo, erudito, xornalista. O valedor da lingua galega*, col. Galegos na Historia, Vigo, Ir Indo, 1996, páxs. 31-33]

IX

TEXTOS «EXTEMPORÁNEOS»

1. MANIFESTO DE GROU (1936)

Dia de Galiza de 1936

Ao povo de GROU

Galegos: Hoxe, 25 de Xullo, data consagrada dende fai tempo como Dia da Patria, querémonos dirixir os nosos conveciños pra lle lembrar a obrigación que temos todos, como galegos, de adicar ao dia de hoxe a exaltazón de todol-os valores da Nazón Galega, tanto espirituales como materiaes.

Parella coesa exaltazón patriótica é mester tamén que afirmemos a nosa vontade decidida de liberar totalmente a nosa Patria da tiranía extranxeira que a ten asoballada dende fai catro séculos e meio.

Que hoxe, mañán e sempre, so resoen no ámbito da Patria o Hino Nacional Galego e as nosas fermosas cantigas populares; que se bailen e respeten as nosas danzas nacionaes como a muiñeira, a redondiña, a ribeirana, etc; que se lean os periódicos e libros escritos no noso idioma; que se consuman con preferencia os productos galegos, e por último que hoxe, mañán e sempre, so se fale, pense e escriba en idioma galego.

Galegos: Por enriba de todol-os partidos políticos e de toda creenza relixiosa: GALIZA, GALIZA e nada mais que GALIZA.

¡VIVA A REPUBLICA GALEGA!

Grou Dia de Galiza 1936

[Publicado por Xoán Carlos Garrido Couceiro, *Manuel García Barros. Loitando sempre*, Lugo, Edicións Fouce, 1995, páx. 176]

2. VICENTE RISCO: “FRANCO EN ORENSE” (1952)

Nunca hemos visto al pueblo de Orense en una expansión tan entusiasta y tan jubilosa como en esta visita de Franco.

Orense es un pueblo alegre, pero tímido en sus manifestaciones exteriores; irónico, pero hondamente cordial; tiene cabeza y corazón, y sabe y siente lo que Franco es para nosotros [...].

Desde allí, desde la Estación nueva y al pie del reloj de la figura solar, hasta la Plaza Mayor —desde la puerta hasta el corazón de Orense— una profusión de rojo y gualda sobre la alegre impaciencia de las gentes, de las gentes de la ciudad y de las que llegaban constantemente en autobuses, en camiones atestados, que ostentaban vítores y aclamaciones escritas: impaciencia y preparativos. Orense se va llenando y llenando.

La misma ligera impaciencia, espera de la esperanza, en la Estación, llena de uniformes, de chaquets, de camisas azules, de hábitos y ropas talares, en grupos corteses y risueños, en la hora apacible y calurosa. Saludos, reencuentros, presentaciones, comentarios, y en esto, ese rumor que precede a los acontecimientos: “Ya está aquí, acaba de llegar, allí está, se baja del coche...” y suena el estampido alegre y tan gallego de las bombas, fuera se oye el Himno Nacional, abren camino las comisiones, suenan vítores y palmas, y he aquí el Caudillo.

Uno lo ha visto en ocasiones señaladas: en el balcón del Palacio de Oriente, que llenaba multitud inmensa; subiendo por la Gran Vía, de pie en el coche, entre la guardia mora, una de las más bellas y brillantes cosas que uno ha contemplado; en la Plaza de Toros de San Sebastián... Pero sólo otra vez tan cerca como ahora, aquí en Orense mismo [...].

Llega Franco, por fin, y es un estallido inusitado de voces que aplaudan, que repiten su nombre mientras batan las palmas y revuelan los pañuelos como palomas cautivas [...].

Cuando se detiene en la puerta del Ayuntamiento, ya al marchar, para cantar “Cara al sol” con la multitud que lo ha iniciado, podemos verle nuevamente de cerca, firme, como una gran afirmación.

Todo breve —nuestro tiempo es así—, pero hondo —España y Franco son así—.

[*La Región*, Orense, 24-9-1952. Reproducido por Carlos Casares, *Vicente Risco*, Vigo, Galaxia, 1981, páxs. 126-127]

X
APÉNDICE (FACSÍMILES)

¡Por
España
y para
España!

(EL LIBRO DEL
COMBATIENTE)

¡MUJER ESPAÑOLA,
ENVÍAME AL FRENTE!

HERMINIA FARÍÑA

angel sevillano

a amor
a mar
a vento
e outras goras

foron contados
na primaveira

Iste libro foi nado baixo seña imperial. Como un águia sobor d'unha ponla, un Imperio pode asentar n'unha canzón. Os mais outos destíños foron sempre ben cumplidos de romances.

E foi nado, tamén, en crara lingua galega, por xeito de boa irmandade para as outras terras da marca hispánica, como a mais belida auga ou frol da Galiza, fermosa terra, moi madura de exemplos.

As mans buscan as mans por riba de todol'os ríos e fánse, eisi, as mais garridas pontes que xamais foran vistas de ollos de home.

P.3.156

2 JUN.

"RAYOS DE SOL"

PARA LOS MARISCOS Y SUS MADRINAS

GALLEGOS, GUARDA ESTE RECUERDO
DE LA GUERRA SANTA Y DE SU HEROISMO

POR

MECHITAS DE VIGO

Con un breve final de su hija M.ª ANTONIETA

1938
TALLERES TIPOGRAFICOS
FARO DE VIGO

Rayos de Sol

Por
Mechitas de Vigo

Con un breve final de su
hija Mª Antonieta

Gallego: guarda este recuerdo de
en la Guerra Santa

C-91
36

go, enero 1938

GALICIA
Y EL MOVIMIENTO NACIONAL

PÁGINAS HISTÓRICAS

POR

M. SILVA FERREIRO

SANTIAGO DE COMPOSTELA
IMPRENTA Y ENC. DEL SEMINARIO CONCILIAR
1938

LA GALICE sous LA BOTTE DE FRANCO

*Episodes de la terreur blanche
dans les provinces de Galice,
rapportés par ceux qui les ont
vécus.* ——————

JEAN FLORY

1938

ANIVERSARIO DE MIS MARTIRES

Faro de Vigo

Don Víctor Fraiz Villanueva (Maestro Nacional de Coya, líder del I.P.C., secretario fundador de los trabajadores de la enseñanza y afiliado a U.G.T. Fusilado en el Monte del Castro el 14 de septiembre de 1937). Edad 50 años.

Placeres Castellano Pan (Exiliada 27 años, falleció en el Hospital Militar de Vigo el 25 de junio de 1971). Edad 75 años.

Víctor Fraiz Castellano (Funcionario del Ministerio de Trabajo. Asesinado, masacrado e irreconocible en La Concheira-Redondela el 10 de noviembre de 1936). Edad 19 años.

Vicente Fraiz Castellano (Falleció en el Frente del Ebro el 31 de agosto de 1938). Edad 23 años.

Ramón Fraiz Castellano (Escapó y se enroló en la Mehalta, falleció en el Hospital Militar de Vigo el 28 de abril de 1944, a consecuencia de una fiebre pulmónica). Edad 22 años.

Consuelo Fraiz Castellano (Fallecio en Vigo el 27 de octubre de 1995). Edad 80 años.

Siempre tiene que haber dos Españas, los de la razón de la fuerza y los de la razón. **VUESTRO HIJO Y HERMANO NANITO, NO OS OLVIDA, NI PERDONA JAMAS.**

Vigo, 14 de septiembre de 1997

SANTA LUCIA, Simeón-Perez. Unico Testimonio.

ÍNDICE

INTRODUCCIÓN	7
I. Escola, pedagogía et al.	11
1. Circular sobre a reinstauración de crucifixos nas escolas, con especial mención a Antonio Noriega Varela	13
2. Circular do arcebispo de Santiago sobre a obtención de certificados de boa conducta relixiosa	13
3. “Curros Enríquez, procesado otra vez”.....	14
4. Álvaro Cunqueiro en <i>Era Azul</i> : “A la anchura del César”	15
5. Instancia da mestra de Extramundi ó Alcalde Presidente da Xunta Local de 1ª Ensinanza de Padrón	16
6. Ernesto Giménez Caballero: “Oración” (galega).....	17
7. Antonio Montealegre: “La condición, económica, más conveniente al hombre, y por qué debe haber ricos y pobres” [fragmento].....	18
8. Carta (manuscrita) da mestra da escola de Herbón sobre a asistencia á misa dominical	19
9. Expediente de depuración de Gonzalo López Abente (1937)	20
10. Modelo dun expediente de depuración do maxisterio	21
11. Ernesto Giménez Caballero: “España y Franco” [fragmento]	23
II. Da(s) lingua(s)	25
1. Jaime Solá: Editorial en <i>Vida Gallega</i>	27
2. Carta de Ramón Otero Pedrayo a Manuel Casás [fragmento]	28
3. Testemuño de Moure Mariño nun libro de Vizcaíno Casas	29
III. Poesía inédita do Trienio	31
1. Ramón Otero Pedrayo: “A Estadea ou Pranto polo Seminario de Estudos Galegos”	33
2. Aníbal Otero: “Tanxen os senos”	38
3. Arturo Noguerol: “Sabencia de muller”	39
4. Luís Pimentel: “Y era entoncés” [de <i>Cunetas</i>]	40
5. Valentín Paz-Andrade: “Capotes de sombra amargos”	42
6. Evaristo de Sela: “Boieira”.....	45

IV. Poesía édita no Trienio	49
1. Conrado Alem (Luís Seoane): “A Alejandro Bóveda, fusilado”	51
2. Elena Quiroga: “Rosas de sangre”	53
3. Francisco Salgado y López-Quiroga: “A Rosalía de Castro”	55
4. José Fernández Garrido: “Líster”	56
5. Ramón Cabanillas: “Romance de loita”	57
6. Antón Zapata García: “Na morte de Lexandro Bóveda”	59
7. Aquilino Iglesia Alvariño: “Liberación y gozo”	62
8. Luís Bóveda Pérez: “Versión galega da Internazonal”	63
9. Ramón Cabanillas: “A Internacional”	64
10. Ernesto Pérez Güerra (Ernesto Guerra da Cal): “Mariñeiro fusilado”	66
11. Antonio Noriega Varela: “Xuicio do ano 1938”	67
12. Mechitas de Vigo: “Fame marxista”	68
13. Serafín Ferro: “Nouturnio de lembranza”	69
14. Florencio (Florencio Delgado Gurriarán): “Home pequeno-Fol de veneno”	71
V. Textos en prosa (éditos e inéditos) durante o Trienio	73
1. Castelao: “As tres plagas”	75
1.1. Versión de <i>Nova Galiza</i>	75
1.2. Versión de <i>Sempre en Galiza</i>	78
2. Félix Muriel (Rafael Dieste): “Unha morte lanzal”	81
3. Félix Muriel (Rafael Dieste): “Pedagoxía faciosa”	83
4. Otero Espasandín: “A fala i-o home”	85
5. Aníbal Otero: <i>Esmoriz</i> [fragmento]	88
VI. Escolma de poesía e prosa sobre o 36	93
1. Xervasio Paz Lestón: “Contra a inxustiza”	95
2. Nadel (Florencio Delgado Gurriarán): “Alexandre Bóveda”	97
3. Celso Emilio Ferreiro: Dous poemas de <i>O soño sulagado</i> [1955]	98
4. Valentín Paz-Andrade: “Illa do amor, illa da morte”	100
5. Xavier Seoane: “(lembranza de 1936)”	102
6. Antón Tovar: “Ano 1938”	103
7. Vicente Araguas: “Agachado (verán do 36)”	104
8. Claudio Rodríguez Fer: “Luís Pimentel”	105
9. Antón Avilés de Taramancos: “Non enterrar os mortos...”	107

10. Xosé Luís Méndez Ferrín: “Pontevedra”	108
11. Xosé Manoel Pose Mesura: “A Víctor Fraiz”	109
12. Antón Lopo: “Suárez Picallo”	111
13. Xosé María Álvarez Cáccamo: “Doctor Darío Álvarez Limeses”	112
14. Ramón de Valenzuela: <i>Non agardei por ninguén</i> [fragmento]	113
15. Ricardo Carvalho Calero: <i>Scórpio</i> [fragmento].	115
16. Carlos Casares: <i>Os mortos daquel verán</i> [fragmento]	116
17. Xosé Fernández Ferreiro: <i>Agosto do 36</i> [fragmento].	118
18. Manuel Rivas: <i>O lapis do carpinteiro</i> [fragmento]	119
VII. Rosaliana	123
1. El acto a Rosalía Castro [25-VII-1936]	125
2. El primer centenario de Rosalía de Castro [28-II-1937]	125
3. Rosalía Castro [28-II-1937]	127
4. El centenario de Rosalía Castro [15-V-1937]	128
5. Eugenio Montes e Rosalía de Castro [1-I-1938]	129
VIII. Epistolarios	131
1. Cartas de Alexandre Bóveda na madrugada do fusilamento [17-VIII-1936]	133
2. Carta de Víctor Casas a Manuel Gómez Román [2-XI-1936]	135
3. Carta de Antonio Noriega Varela a Antonio Noriega Almansa [24-IV-1939]	136
4. Catro cartas de Francisca Herrera Garrido a Phileas Lebesgue [2-V-1935, 16-IV-1937, 31-III-1938 e 28-VII-1940].	136
5. Carta de Ramón Piñeiro a Ben-Cho-Shey (Xosé Ramón Fernández-Oxea) [6-I-1940]	141
IX. Textos “extemporáneos”	143
1. Manifesto de Grou (1936)	145
2. Vicente Risco: “Franco en Orense” (1952)	146
X. Apéndice (Facsímiles)	149

Este libro,
Guerra Civil 1969-1939 e Literatura Galega,
rematouse de imprimir
nos talleres de
Artes Gráficas Vicus, S.A.L.,
rúa Segovia, 19, de Vigo,
o 10 de decembro de 1999